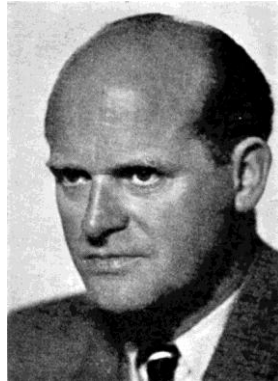

David Brolin

Från socialism till nazism

En studie i Nils Flygs politiska tänkande

D-uppsats i idé- och lärdomshistoria höstterminen 1996

Innehåll

I. Inledning	1
Syfte, disposition, metod	1
Material och forskningsläge	2
II. Nils Flyg: En partipolitisk skiss.....	3
Från Socialdemokratiska Vänsterpartiet till Socialistiska Partiet	4
Socialistiska Partiet: uppgång och fall	5
III. Vänstersocialism	8
Den kulturelle socialisten	8
På väg mot Lenin: klassbildning och socialism	10
IV. Leninism och kommunism.....	11
Synen på socialismen	11
Synen på socialdemokratin, reformismen och folkhemsretoriken	14
Synen på nazismen	17
IV. Nazismen.....	20
Nils Flyg bland ”1940-års män”	20
Nils Flyg och den nya ordningen	21
Nazism som antikapitalism	24
Mellan nationell socialism och europasocialism.....	25
Antisemitism och antikommunism.....	29
VI. Sammanfattande diskussion	31
Käll- och litteraturförteckning.....	33

I. Inledning

Det började med att jag läste in mig på kommunismens historia i Sverige. Då och då dök namnet Nils Flyg upp, ofta åtföljt av följande brasklapp: han som blev nazist. Var detta möjligt? En framstående person inom arbetarrörelsen, ordförande för det svenska kommunistpartiet under ett flertal år – nazist? Några förklaringar till fenomenet gavs inte i de partihistoriker jag konsulterat. Jag bläddrade i olika standardlexikon vilka nästan lika korthugget återupprepade besvärjelsen: Nils Flyg var kommunist och blev sedan nazist. Naturligtvis ökade nyfikenheten och intresset för arbetarrörelsens *grå eminens*, och jag sökte och fann efterhand ett litet antal artiklar i ämnet. Jag tyckte dock att problemet verkade en aning outrett; i synnerhet saknades ett idéhistoriskt perspektiv på Flygs politiska väg. Bilden av honom framstod som alldeles för enkel, ohistorisk och spekulativ. Den kan sammanfattas i en mening: Flyg köptes av nazisterna; och blev därmed en opportunist och klassförrädare.

Jag gav mig alltså i kast med att rekonstruera hans idéutveckling, och därmed nyansera bilden. Nazistproblematiken stod självfallet i fokus. Efterhand visade det sig att det fanns en poäng med att behandla *hela* hans politiska bana och tänkande. De idémässiga sprången, den ideologiska förändringen, framstår på så vis tydligare. Det har i sekundärlitteraturen talats en del om *gåtan* Flyg.¹ Ett antal memoarförfattare och någon forskare har försökt skingra dimridåerna kring Flygs kontakter med Hitlertyskland. Den rent formella och tekniska sidan av problemet har sedan länge lösts. Flyg sökte pengar och fick några år senare också en summa (17000 kr/månad) från tyskarna. Tyska legationen i Stockholm, samt SS, var den förmedlande instansen. Därmed är inte problemets kärna löst: huruvida Flyg verkligen blev nazist – och i så fall varför. Jag menar att han blev det – inte i hitleristisk mening, men ändå. Men att tro att övergången kan klargöras med hjälp av endast en förklaring är bedrägligt. Det finns ingen universalnyckel in till *gåtan* Flyg, inget *Sesam öppna dig!* I min läsning väntade jag länge på det förklarande och förlösande ordet; men det finns inga kvarlämnade papper med *Heil Hitler!*-utrop. Flyg spelar inte i den divisionen, hans övergång är av en annan art, och mer sammansatt. Den successiva övergången till nazismen har måhända en svag *finansiell grund* (Flygs försörjningsproblem), men den vilar framförallt på ett ideologiskt fundament. Därmed har vi redan berört uppsatsens tes.

Syfte, disposition, metod

Jag har valt att dela in uppsatsen i sex avsnitt. Det första, inledningen, är vi redan halvvägs genom. Därpå följande avsnitt skisserar den politiska – främst partipolitiska – utvecklingen från 1917 till 1943, med speciell sidoblick på Flygs verksamhet. Vidare görs vissa nedslag i Flygs biografi. I följande tre avsnitt redovisas analyser av Flygs texter. Men även i dessa har jag sökt placera hans idéer i sitt sammanhang. Avsnitt II syftar till en partipolitisk contextualisering, de övriga (III-VI) till en intellektuell och idémässig ”textualisering”, dvs, ett synliggörande av Flygs texter, och en contextualisering av dessa. I slutet på uppsatsen försöker jag sammanfatta och knyta samman trådarna.

Jag har vidare delat in Flygs politiska bana i tre olika ideologiska skeden, eller faser, som jag menar att han genomgår. Först har vi vänstersocialismen, sedan leninismen och kommunismen, och slutligen nazismen. Att beskriva och analysera *ideologins förändring* är alltså ett av syftena med uppsatsen. Den tredelade indelningen svarar mot Kent Lindkvists urskiljning av fem parti-

¹ Se t.ex. Karl Kilbom, *Cirkeln slutet. Ur mitt livs äventyr* III. (Stockholm, 1955) s. 261ff. Det finns f.ö. ännu en gåta i den svenska arbetarrörelsen, Bengt Lidforss. Lidforss socialism har starka inslag av rasism, vilket förbryllat eftervärlden.

ideologiska skeden i den svenska kommunistiska rörelsen 1917-1972: vänstersocialism, leninism, folkfrontsideologi, modernism och nyleninism. Här är inte plats att diskutera Lindkvists modell. Det vi kan ta fasta på är att Flyg genomgår fas ett och två; men bryter med den dominerande ortodoxa kommunistiska linjen när han bibehåller leninismen i stället för att som Komintern och Sovjet växla spår till folkfrontsideologin.²

Kronologin har jag försökt behålla, så att läsaren vandrar framåt i tiden, från den ”tidige” Flyg till den ”sene” Flyg, från sent 10-tal till tidigt 40-tal. Begreppen vänstersocialism, leninism, kommunism och nazism är naturligtvis undflyende och svårdefinierade. Jag kommer att precisera vilken betydelse jag lägger in i begreppen. Man får inte förledas att tro att det finns vattentäta skott mellan de tre utvecklingsfaserna. Flyg vandrar inte från någon ”ren” vänstersocialism till en ”ren” nazism. Speciellt gäller detta övergången från kommunism till nazism. Flyg överger aldrig helt Lenin och det socialistiska tänkandet, däremot *integreras* vissa nazistiska idéelement i den socialistiska ideologin, samtidigt som vissa socialistiska tankar *exkluderas*, eller hamnar i periferin.

Inom ramen för kronologin har jag valt ut ett antal ämnen och problemkomplex, utifrån vilka jag studerar Flygs idéutveckling. Det första är Flygs socialismuppfattning, från 1917 fram till 1943. Det andra problemkomplexet rör Flygs förhållande till socialdemokratin, reformismen och folkhemsretoriken. I fokus står speciellt åren kring 1930. Det tredje ämnesområdet är nazismen. Här följer jag Flygs resonemang under en tioårsperiod: från 1933 till 1943. Att förklara den flygska utvecklingsgången mot nazismen har naturligtvis varit huvuduppgiften med uppsatsen.

Metodiskt har jag utgått från vad man kan kalla idékritik, eller mer precist, *ideologianalys* och *ideologikritik*. Detta angreppssätt går ut på att inte nöja sig med en analys av textens och ideologins yta, utan söker det underliggande, latent uttrycket. Ideologikritiken vägrar att spela efter den studerade ideologins spelregler.³ Det kritiska momentet i min analys är framträdande. Själva studieföremålets art, en man som partiellt anammar nazismen, kräver en närgången och avslöjande läsning. Min text är dock ingen anklagelseakt, utan jag har försökt förstå den flygska idéresan. Läsningen är därför inte bara kritisk, utan också ”sympatisk”.

Material och forskningsläge

Om forskningen kring föreliggande studieobjekt kan man fatta sig kort. Någon större, systematisk studie kring Nils Flyg finns inte. Det som finns är några tidnings- och tidskriftsartiklar och några memoarskildringar. Bland det otryckta materialet kan nämnas en uppsats av Björn Rondahl.⁴ Indirekt belyses Flyg i den något rikare litteraturen om Socialistiska Partiet. Portalverket är Bernt Kennerströms avhandling *Mellan två internationaler. Socialistiska Partiet 1929-1937* (1974). Det finns också två uppsatser (tryckta) i ämnet, som tar vid där Kennerström slutar.⁵ Vad gäller författaren Flyg, har jag studerat merparten av hans småskrifter och broschyrer, samt ett antal ledarartiklar i *Folkets Dagblad* och *Tidens Röst*. Vidare har jag gått igenom en del artiklar i *Stormklockan* och *Socialistisk tidskrift*. Jag har också gått igenom delar av Elsa och Nils Flygs

² Kent Lindkvist, *Program och parti. Principprogram och partiideologi inom den kommunistiska rörelsen i Sverige 1917-72* (Lund, 1982).

³ Om ideologikritik, se Sven-Eric Liedman, ”Om ideologier”, s 30, i *Om ideologi och ideologianalys* (Göteborg, 1989).

⁴ Erik Lundberg, ”Nils Flygs väg till nazismen”, i *Svensk tidskrift* (1963). Jarl Torbacke, *GöteborgsPosten*, 1980-08-01. K G Hammarlund, *Arbetaren* 5/1985, 7/1985. Ture Nerman, *Trots allt! Minne och redovisning* (Stockholm, 1954). Björn Rondahl, *Nils Flygs väg till nazisterna*, (Stockholms universitet, 1963).

⁵ Per-Anders Lundh, *Socialistiska Partiet. Från socialism till politisk bankrott*, (Stockholm, 1982). Torbjörn Nilsson, ”Från internationell socialism till nationell folkgemenskap. Socialistiska Partiet 1938-45”, *Historisk tidskrift*, 1985:1.

personarkiv, som numera finns på Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm. Vissa sporadiska nedslag har även gjorts i arkivet för Socialistiska Partiet.

Ett par ord bör sägas om de teoretiska perspektiv och teman som jag använt mig av. Jag tänker mycket kort behandla Ture Nerman, Erik Lundberg och K G Hammarlund. Gemensamt för de tre är att de analyserat Flyg utifrån hans politiska tankegångar. Min uppsats kan därför betraktas som en fördjupning och utveckling av dessa tre skribenters idéer.

Nermans huvudpoäng kan vi kalla ”tesen om det tredje alternativet”. England och Amerika var i Flygs ögon förkastliga kapitaliststater. Med Stalins uppmarsch hamnade också Sovjetunionen på den svarta listan. Klämd mellan dessa aversioner valde Flyg ett tredje alternativ, Hitler och Nazi-Tyskland, som arbetarrörelsens enda räddning. Det sista påpekandet är viktigt: Flyg ser nazismen som en räddningsplanka för socialismen och arbetarrörelsen. Vi kan därför svårligen kalla honom opportunist.

Lundberg utgår i sin analys från vad han kallar ”tjugotalenleninism”. Det var fasthållandet vid detta batteri av idéer – kritik av Nationernas Förbund och Versaillesfreden, likställandet av borgerliga demokratier med borgerliga dikaturer, etc. – som kom att driva Flyg mot nazismen. Det går en rak linje från positionen som kommunist till positionen som nazist, enligt Lundberg. Med detta menar han *inte* att Flyg skulle ha anammat naziideologin, inte heller menar han att kommunism och nazism i grund och botten är samma sak. Nej, vad han säger är att Flygs ideologiska stabilitet, för att inte säga sterilitet, gjorde att han kom att hamna i det högerextremistiska lägret. Den politiska kartan ändrade utseende, nya maktkonstellationer uppkom, men Flyg stod kvar på samma fläck. Jag tror att Lundberg här pekat på något viktigt. Det finns en förvånansvärd kontinuitet i Flygs tänkande. Lundberg missar dock något mycket väsentligt – och det visar sig i hans uttalande om att Flyg aldrig påverkades av de nazistiska idéerna – och det är ideologins förändring.

K G Hammarlund har å andra sidan nämnt svängningen i Flygs politiska analyser, i hans syn på nazismen, vilken kom att betraktas som kapitalets fiende. Hammarlunds förklaring till svängningen i nazismfrågan berör den marxistiska traditionen. Flygs historiedeterminism, som inte hade plats för etiska spörsmål, fick honom att se nazismen som ”oundviklig”. Jag delar i huvudsak den åsikten, men den måste problematiseras. Vilken marxismen är det egentligen Flyg anammar? *Marx själv*, det kan redan nu sägas, kan vi lugnt lägga åt sidan. Rötterna till Flygs tänkande finns hos Lenin och Komintern. Hammarlund uppmärksammar inte heller att Flyg även inspirerades av högerradikal litteratur. Slutligen bör sägas att Flyg tillhör undantagens skara, med namn som Haakon Meyer, Jacques Doriot, Oswald Mosley m.fl.⁶ Den absoluta majoriteten av arbetarrörelsen blev aktiva kämpar mot Nazityskland.

II. Nils Flyg: En partipolitisk skiss

Då Nils Svante Flyg (1891-1943) långt ifrån är ett begrepp i det allmänna medvetandet, måste vår man placeras in i ett tidsligt och rumsligt sammanhang. Den givna kontexten är av politisk art: svensk arbetarrörelse mellan 1910-tal och 1940-tal. Med en viss generositet kan vi räkna honom till andra generationens socialdemokrater, till ”åttiotalisterna”.⁷ Som generationskamrater kunde

⁶ I en större studie hade jag kunnat arbeta utifrån ett komparativt synsätt, och jämfört Flygs öde med t.ex Haakon Meyers och Oswald Mosleys. Normannen Meyer tillhörde ursprungligen NKP, men hamnade på förtioalet i Vidkun Quislings Nasjonal Samling. Mosleys väg gick från Labour till grundandet av The British Union of Fascists, 1932. Om Mosley se t.ex. Lisbet Lindeborg, ”Brittisk fascism i det förgångna, brittisk fascism idag”, i *Res Publica* 1985:2.

⁷ Uppdelningen i ”60-talister” och ”80-talister” återfinns bl.a. hos Henrik Berggren, *Proletärerna vid Mimerns brunn*.

han räkna Karl Kilbom, Nils Karleby m.fl. Men som sagt: Flyg blir ett gränsfall, då han föddes först 1891.⁸ Hemmet – Stockholm, Nacka – var proletärt; fadern arbetade som trädgårdsarbetare. Efter fullbordad folkskola utbildade sig Flyg till typograf på Bonniers tryckeri. Där kom han också att arbeta fram till 1917. Under tiden på Bonniers vaknade det politiska intresset, och han gick med i det socialdemokratiska ungdomsförbundet. Folkbildning, cirkelverksamhet, och studieteoretiska frågor kom att sysselsätta honom. Han jobbade inom ABF, och inom ungdomsförbundets bokförlag Fram. Under första världskriget skakades det socialdemokratiska partiet av inre stridigheter. 1917 uteslöts den oppositionella fraktionen, under Fredrik Ströms och Zäta Höglunds ledning. Samma år konstituerades Sveriges Socialdemokratiska Vänsterparti (SSV). I detta radikala, men ytterst ideologiskt heterogena, parti återfann vi Flyg. Valet var ganska självklart, om man som honom tillhörde ”stormklockorna”, dvs, ungdomsförbundet, vilka starkt inspirerades av Zäta Höglund.

Från Socialdemokratiska Vänsterpartiet till Socialistiska Partiet

Det nya partiet (SSV) rymde en mängd olika politiska uppfattningar och riktningar. Pacifister samsades med religiösa socialister, revolutionära marxister med humanister. Med i partiet fanns, förutom dem jag redan nämnt, Fabian Månsson, Ivar Vennerström, Kata Dahlström, Carl Lindhagen m.fl. Partiet går vanligtvis under beteckningen vänstersocialistiskt. Kritiken mot Hjalmar Brantings parti gällde ministersocialism och brist på demokrati inom partiet.

1920 presenterade Lenin de 21 villkoren för anslutning till den Tredje Internationalen. På SSV:s fjärde kongress i mars 1921 röstade en majoritet för ett godkännande av samtliga villkor. Även minoriteten var för en anslutning, men hade vissa invändningar. De ville exempelvis inte byta partinamn, dvs, kalla partiet ”kommunistiskt”. Redan 1919, på den tredje kongressen, hade man accepterat principen om proletariatets diktatur, och slopat tanken på parlamentarismen som en väg till socialismen. 1921 underströks detta: den enda vägen till socialismen går genom världsrevolutionen. Lenins krav på *väpnad* revolution varken godtog eller förkastade man. De 21 villkoren/teserna innebar vidare att SKP, det nya namnet, blev en sektion av Kommunistiska Internationalen. Komintern och dess exekutivkommitté blev högsta beslutande organ, och det svenska partiet var således tvingade att följa dess beslut. Till de grupperingar som utmönstrades 1921 hörde humanisterna (Carl Lindhagen) och vänstersocialisterna (Ivar Vennerström). De utmönstrade kunde inte acceptera den demokratiska centralismen och fackföreningarnas underordnande under partiet. Lindhagen et consortes önskade inte lämna internationalen – det rådde konsensus om dess nödvändighet – men kunde heller inte godkänna Lenins linje. Enligt Lindhagen skulle Lenins villkor radera det svenska partiet, de skulle resultera i att det ”icke finnes kvar sten på sten av den byggnad som restes 1917 och som med alla sina brister och ofullkomligheter dock var vår stolthet.”⁹ Det som antagligen fällde avgörandet och som utgjorde drivkraften bakom beslutet att gå Lenin till mötes, var den ryska revolutionens enorma genomslagskraft, men också avståndstagandet från Brantings reformism.¹⁰ Problemet med centraliseringen inom Komintern löstes inte, och nya stridigheter var därför att vänta.

Partisprängningen 1924 centrerades kring bl.a. två frågor: religionsfrågan och den norska frågan. Inom svenska partiet fördes 1923 i *Folkets Dagblad Politiken* en debatt om studier och bildning, som snabbt halkade in på resonemang om relationen kommunism-religion. Rådde ett antagonis-

---

Bildning och politisk mobilitet inom arbetarrörelsen 1906-1920, s. 181, i *Historisk tidskrift* 1988:2.

⁸ De biografiska uppgifterna kan inhämtas i *Svenskt biografiskt lexikon* (Stockholm, 1964).

⁹ Lindhagen citerad av Kent Lindkvist, ”Vpk och de socialistiska regimerna”, s. 39f, *Socialistisk debatt*, nr 1-2 1993.

¹⁰ Håkan Arvidsson, ”Sprängningen av Sveriges Kommunistiska Parti 1924,” s. 62, i *Från SKP till VPK*, red. Sven E Olsson, (Lund, 1976).

tiskt förhållande, som Ture Nerman menade, eller ett komplementärt, vilket Kata Dahlström ansåg? Zäta Höglund intog en mellanposition, men fastslog ändå att religionen inte skulle bekämpas. Höglunds ståndpunkt stred mot Kominterns linje, och han fick hård kritik från exekutiven. I den norska frågan hamnade Höglund åter i blåsväder när han öppet kritiserade exekutivens hårda linje.¹¹ Detta var ett disciplinbrott. Inom SKP utvecklades en maktkamp mellan två fraktioner: Dels partistyrelsen med Höglund och Fredrik Ström i spetsen, och dels en majoritet lokaliserad kring Karl Kilbom och Flyg. På partikongressen i november 1924 uteslöts Höglund-gruppen. På samma kongress valdes Flyg till ny ordförande.¹² SKP återhämtade sig snabbt efter splittringen, och kunde notera en avsevärd medlemsökning.¹³ Den tredje partiklyvningen 1929 kom därför att bli en total katastrof. Även i denna process spelade Komintern en stor (negativ) roll. I juli 1928 inledde Sovjet och Komintern den s.k. ”tredje perioden”. Inrikespolitiskt övergick det ryska kommunistpartiet från NEP-politik till kollektivering. Följden blev en politisk ”ultravänsterlinje”. Måltavlor blev ”högern” (personifierad av Bucharin) och socialdemokratin, som utmålades som ”socialfascister”. Komintern lanserade en ny analys av världskapitalismen/imperialismen, som sades gå mot en stor kris. Inom det svenska partiet kom en strid att blossa upp – nästan traditionsenligt! – mellan ungdomsförbund och partiledning. Hugo Sillén representerade det oppositionella ungdomsförbundet. Sillén (och Sven Linderot som kom att bli ny partiordförande) delade Kominterns nya analyser och politiska strategier; samt dess kritik mot partiledningens ”pacifism” och samarbetspolitik.¹⁴ Partikrisen blev akut när Kominterns exekutivkommitté i oktober 1929 krävde det svenska partiets underkastelse under generallinjen. När en majoritet av arbetsutskottet vägrade, suspenderades dessa från sina funktioner i partiledningen. Ledningen negligerade direktivet, och kontrade istället med att utesluta minoriteten. Sprängningen var ett faktum, och det existerade två partier som båda gjorde anspråk på att vara det ”riktiga”, kommunistiska. De som kom att förlora på klyvningen var – häpnadsväckande nog – Komintern och ”silléerna” (minoriteten). Flertalet medlemmar och hela riksdagsgruppen gick med ”kilbommarna”.¹⁵ SKP:s huvudorgan *Folkets Dagblad* tillföll Kilboms och Flygs parti. Under några år existerade det som sagt två partier med samma namn. Först 1934 bytte ”kilbommarna” (Kilbom var partiledare fram till 1937, då Flyg tog vid) namn till Socialistiska Partiet (SP). För enkelhetens skull använder jag genomgående det sistnämnda partinamnet.

Socialistiska Partiet: uppgång och fall

Fram till 1930-talets slut var SP det största partiet till vänster om socialdemokraterna. Det nygrundade partiet stod dock inför ett stort problem: det saknade internationella kontakter, broderorganisationer. SP kom från 1930 att ingå i ”högeroppositionen” och dess organisation Internationale Vereinigung der Kommunistischen Opposition (IVKO). Flyg och Emil Andersson bevistade deras första kongress, och satt med i dess ledning. SP:s linje kom snabbt att kollidera med den som KPD(o) drev.¹⁶ SP ansåg att det var dags att skapa en ny international, vid sidan av

¹¹ Den norska frågan gällde bl.a. hur man skulle ställa sig till Arbeiderpartiets vägran att byta partinamn.

¹² Håkan Arvidsson (1976).

¹³ 1925 hade partiet 7886 medlemmar, 1927 15497. Bernt Kennerström, ”Sprängningen av Sveriges Kommunistiska Parti 1929,” s 83, i *Från SKP till VPK*.

¹⁴ Jag kan inte undanhålla läsaren följande tragikomiska episod: SKP beslöt 1929 att följa socialdemokraternas exempel att ställa in 1.a maj i Stockholm, p.g.a. dåligt väder. En speciell kommission inom Komintern, skapad för att granska svenskarna, tog detta som ett bevis för att partiledningen bedrev blockpolitik med socialdemokratin. Ibid, s. 99f.

¹⁵ Se t.ex. Per-Anders Lundh (1982) s.19.

¹⁶ KPD(o) var det tyska oppositionella kommunistpartiet, med de ur Komintern uteslutna August Thalheimer och Gustav Brandler i spetsen.

den andra och tredje, medan KPD(o) ville återvända till Komintern. Samarbetet sprack 1933, och SP kom i stället att söka sig mot England. Via Independent Labour Party (ILP) kom man i kontakt med Internationella Arbetsgemenskapen (IAG).¹⁷ Samma motsättningar uppstod inom denna sammanslutning. Tanken på bildandet av en ny internationell kom dock att hamna i bakgrunden, då IAG – 1935 omdöpt till Londonbyrån – rymde för få, och för små partier. Organisationen föll gradvis sönder. I början av 1940-talet stod SP utan internationella kontakter¹⁸

SKP:s ultravänsterlinje blev SP:s lycka. Men vid trettioalets mitt började SKP att förkorta avståndet. Det fanns en mycket konkret orsak: folkfrontspolitiken. Kort innebar denna politik, som f.ö. utformades alldeles för sent för att kunna stoppa fascismen, att den ultravänsteristiska linjen övergavs, till förmån för samarbete med socialdemokraterna, och även de borgerliga. Medan SKP långsamt gick framåt i och med folkfrontspolitiken, började SP:s politik bli ett hinder. ”Det var Kominterns ultravänsterpolitik som gjorde SP möjligt; det var Kominterns folkfrontspolitik som gjorde SP omöjligt.”¹⁹ De stora problemen tornade upp sig kring 1935-1936. I det svenska valet 1936 gick SAP rejält framåt medan SP endast kunde notera en marginell röstförbättring. Inom partiet tolkades valutslaget mycket olika. En fraktion, ledd av Flyg, menade att valet inte skulle betraktas som en seger för arbetarklassen eller socialismen. Blott en seger för SP kunde vara en seger för socialismen. En ideologisk kursändring var inte att tänka på. Marxismen – dvs, såsom den utformades under 1920-talet av Lenin och Komintern – skulle ligga fast och folkfrontsidén förkastas. Karl Kilbom menade att SP för att överleva måste närma sig SAP och även SKP. För Flyg var detta en orimlig och ”partlikvidatorisk” tanke. I förhållande till Kilbom förde Flyg en isolationistisk linje. SP betraktades som arbetarklassens avantgarde; partiet förkroppsligade socialismen. Att närma sig andra partier kunde enbart leda till döden för det egna partiet.²⁰

Två internationella konflikter kom att leverera bränsle till en redan uppflammande partistrid. Först ut var Abessinienkonflikten, som under sommaren 1936 åtföljdes av spanska inbördeskriget. 1935 anföll Mussolinis Italien Abessinien. Flyg kom att inta en säregen position i denna fråga. I *Folkets Dagblad* attackerade han massivt England och NF, medan Mussolini endast sporadiskt fick emotta kritik. NF:s sanktioner förklarades vara värdelösa och vilseledande. Kampen måste föras mot krigets orsak: kapitalismen.²¹ I behandlingen av spanska inbördeskriget kom Flyg återigen att hamna snett p.g.a. sin trohet mot ideologiska principer.

Sverige anslöt sig, i likhet med de övriga europeiska staterna, till den sk. Noninterventionsöverenskommelsen. Denna innebar ett förbud mot att exportera vapen till någon av de stridande parterna. Både Tyskland och Italien bröt mot förbudet. Inom SP önskade bl.a. Karl Kilbom och Emil Andersson att man skulle kräva av den svenska regeringen att överenskommelsen upphävdes, så att de spanska arbetarna kunde förses med vapen. Flyg motsatte sig idén. En export kunde inte förenas med partiets neutralitetslinje. Dessutom innebär en statlig export via den svenska regeringen risk för krig då man ställer sig bakom en kapitaliststat. I maj 1937 sprängdes SP. Karl Kilbom och partisekreterare Emil Andersson uteslöts, vilket föranledde hela oppositionens uttåg ur partiet.²² Majoriteten i centralkommittén stödde dock Flygs linje.

¹⁷ IAG bestod av Sozialistische Partei Deutschlands (SAPD), Det Norske Arbeiderparti (DNA), Independent Labour Party (ILP), och ytterligare några vänstersocialistiska partier. Per-Anders Lundh, s.46.

¹⁸ Lundh hävdar att den grupp som under Albin Ströms ledning bröt sig ur SP 1940, tog med sig samtliga internationella kontakter. Lundh (1982) s. 49.

¹⁹ Bernt Kennerström, *Mellan två internationaler*, s. 218.

²⁰ Ibid. s.185ff. SAP fick 45,9% i valet 1936, SP 4,4% (1932 fick man 5,3%), SKP 3,3%.

²¹ Ibid. s. 154ff.

²² Kilbom, Andersson m.fl. gick raka vägen till ”fadershuset”, dvs. till SAP. I vissa memoarskildringar hävdas att också Flyg skulle ansökt om medlemskap i det socialdemokratiska partiet 1937. Enligt Kilbom tog Flyg kontakt med

Söndringen blev början på fallet för SP:s del.²³

Dålig ekonomi och stora skulder kom att förfölja partiet. Säkert var det av ekonomiska skäl – men den ekonomiska svagheten kan likväl ses som ett tecken på politisk svaghet och ideologisk osäkerhet²⁴ – som Flyg våren 1938 kontaktade den tyska legationen i Stockholm. Mot betalning var Flyg beredd att i sin tidning driva en politisk linje som gynnade tyskarna: exempelvis hård kritik mot västmakterna och NF. Legationen imponerades av NF-kampanjen, men några pengar betalades inte ut. Nya påtryckningar skedde från Flygs håll under 1939. Den 22 augusti 1940 gick *Folkets Dagblad* i konkurs. När den sedan återuppstod 4 juli 1942 var den tyskfinansierad. 17000 kronor per månad betalades ut. Den som verkställde utbetalningen var SS-Obersturmbannführer Walter Schellenberg. Enligt denne skall Flyg dessutom ha åtagit sig uppdraget att spionera på de svenska kommunisterna för Nazitysklands räkning. Uppgiften har varken verifierats eller vederlagts.²⁵

Det finska vinterkriget, som bröt ut i december 1939, utgör en brytpunkt i Flygs och SP:s utveckling. Fram till denna ”punkt utan återvändo” utgjorde *neutralismen* och *antimilitarismen* fundamentala byggstenar i partiets politik. Principerna tillämpades stenhårt av Flyg i Abessinienkriget och spanska inbördeskriget. I finska vinterkriget frångicks principerna. Uppmaningen ”håll huvudet kallt!” som Flyg framkastade i Abessinienfrågan, upprepades inte efter Sovjets anfall mot Finland.²⁶ Flyg och hans parti kom att starkt engagera sig i frivilligrörelsen och hjälpen till Finland. Militär hjälp till det anfallna landet blev ett krav som fördes fram i *Folkets Dagblad*. De egna medlemmarna uppmanades att med vapen i hand kämpa med finnarna. Flyg gick så långt att han karaktäriserade kampen mot Stalin som en *socialistisk kamp*.²⁷

I frivilligrörelsen mötte SP en hel del folk från den andra sidan av den politiska kartan: nationalisterna, nazisterna och högerradikaler. Den ideologiska föreningspunkten mellan dessa grupperingar och Flyg och SP, var avskyn och rädslan för Stalin. Flygs misstänksamhet mot Stalinregimen vaknade i mitten av 1930-talet, i och med Sovjets folkfrontspolitik, och i anslutning till denna inträdet i NF. Kritiken ökade radikalt under moskvarättegångarnas dagar (1936-1938) och nådde sin höjdpunkt med Molotov-Ribbentroppakten och vinterkriget. Sovjet värderades inte längre som socialistiskt; landet var nationalistiskt, imperialistiskt och diktatoriskt.²⁸

Antikommunismen (vilken egentligen, i Flygs ögon, handlade om antistalinism) kom att intensifieras ytterligare under de få år Flyg hade kvar att leva. Rädslan för Stalins erövringsplaner förde Flyg och hans parti närmare de högerradikala grupperingarna. Den gradvisa nazifieringen avspeglas partiellt i *Tidens Röst*, som 1941 ersatte *Folkets Dagblad*. I slutet på 1941 uppläts

---

den socialdemokratiska riksdagsmannen Sigvard Cruse. Flyg bad Cruse att fråga Per-Albin om det fanns en möjlighet att få återinträda i SAP. Svaret blev nekande: Per-Albin ville inte ha Flyg i sitt parti. Stämmer uppgifterna, så kompliceras Flygbilden rejält, med tanke på att SAP alltid varit hans huvudfiende. Karl Kilbom, *Cirkeln slutet*, s.269ff. Se också August Spångberg, *I tidens ström*, s.188 (Stockholm, 1966).

²³ I januari 1937 hade partiet 11.666 medlemmar, i början på 1938 endast 5000-6000.

²⁴ Werner Schmidts svar på frågan om huruvida vänstersocialisternas anslutning till Komintern kan tolkas som ett försök att få en bättre materiell tillvaro är tänkvärd: ”Partiets och ungdomsförbundets finansiella svaghet är ju bara uttryck för de vänstersocialistiska organisationernas allmänna politiska svaghet. Och det är känslan av den egna maktlösheten som spelat en avgörande roll.” Uttalandet passar in också på Flygs anslutning till nazismen. Werner Schmidt, *Kommunismens rötter i första världskrigets historiska rum. En studie kring arbetarrörelsens historiska misslyckande* (Stockholm/Stehag, 1996) s. 215.

²⁵ Om Flygs kontakter med legationen och Nazityskland, se Åke Thulstrup, *Med lock och pock. Tyska försök att påverka den svenska opinionen 1933-1945* (Stockholm, 1962) s. 192ff.

²⁶ Bernt Kennerström (1974) s. 155.

²⁷ FD 18/12 1940.

²⁸ FD 1/12, 5/12, 18/12.

utrymme åt den lundensiske fascisterna Per Engdahl. Engdahl presenterar där sin nya rörelse Svensk Opposition.²⁹ Vad som däremot inte nämns i tidningen är att Flyg var med om att bilda Svensk Opposition.³⁰ I *Tidens Röst* publicerades också det ökända brevet till Per-Albin Hansson. Brevets innehåll rymde tre punkter: ett förbud av SKP, bättre kontakter med Nazityskland, och nödvändigheten av svenska trupper i Finland.³¹

Under 1942 kan vi läsa artiklar av nazisten Annie Åkerhielm – dotter till den berömde författaren och utopisten Nils Herman Quiding – som är antimarxistiska, prisar folkgemenskapen och uppbyggandet av det nya Europa med Berlin som centrum.³² Under hösten 1942 sker en ökad frotering med svenska nazister. Den utlösande faktorn var en kampanj startad av Flyg och SP: ”För Sverige – mot kommunismen”. I kretsen kring SP fylkades personer som Sven Hedin och rasbiologen Gunnar Prawitz. Mitt i den ideologiska och organisatoriska omvälvningen kollapsar Flyg i januari 1943. Dödsorsak var en blodpropp i hjärtat.³³ SP fortsätter som parti, och parti-ledningen förblir i princip intakt fram till krigsslutet. Men i den fortsatta partiutvecklingen rör vi oss inom en ren nazistisk ram. Antisemitism, folkgemenskap, rasbiologi och ledarkult blir den nya ideologin.

III. Vänstersocialism

Den kulturelle socialisten

Nils Flyg profilerade sig under 1910- och 20-talet som en av ledarna för studiecirkelverksamheten inom arbetarrörelsens led. Han arbetade, efter att ha erhållit examen vid ABF:s första instruktörskurs 1917, som cirkelledare och instruktör inom förbundet. ABF startades 1912, och som grundare räknas bl.a. Rickard Sandler. Flyg var förbundets sekreterare under åren 1918-1928. Under dessa år representerade han först det socialdemokratiska ungdomsförbundet, efter 1921 den kommunistiska ungdomsrörelsen, och slutligen från 1925/26 SKP.³⁴

Flygs bildningssyn är inte en och densamma under alla de år han upptas av problematiken kring bildning, kultur och socialism. Rekommendationerna till de studerande arbetarna är inte likadana 1916 som 1921. Det omvända kan också sägas: socialismuppfattningen är inte statisk, utan byter efterhand skepnad. Den förändrade bildningssynen hänger ihop med den politiska utvecklingen inom och utom Sverige. Bolsjevikernas hegemoniska roll inom den radikala delen av arbetarrörelsen förklarar till stora delar svängningen hos honom 1919. Det faktum att det finns olika bildningssyner hos Flyg, har påpekats av Jonas Åkerstedt; som förlägger brytpunkten till oktober 1919. Åkerstedt talar vidare om en tidig Flyg med ”odogmatisk inställning”. Samme man blev senare propagandist för klassbildningstanken.³⁵ Jag instämmer i analysen men ämnar precisera hans något dimmiga begrepp om ”odogmatisk inställning.

I Nils Flygs artiklar från 1916-1918 i *Stormklockan*, och i förordet till första upplagan av *Vårt studiearbete* (1918), som behandlar bildning och studiearbete, finns uppfattningen att bildningen är en *förutsättning* för socialismen. Tankegången skymtar i ett försiktigt ifrågasättande av klasskampsbildningen:

²⁹ *Tidens Röst* 1941/20.

³⁰ Torbjöm Nilsson, s.43.

³¹ *Tidens Röst* 1941/12.

³² *Tidens Röst* 1942/17.

³³ Jarl Torbacke, *Göteborgs-Posten*, 1980-08-01.

³⁴ Jonas Åkerstedt, *Den litterate arbetaren* (Stockholm, 1967), s. 59f.

³⁵ *Ibid.*

Det kan ju då tyckas, att den lilla tid som arbetaren har till studier borde han använda till att lära sig hur han bäst ska kunna kämpa sig till en bättre, rättvisare ställning i samhället med ett ord sagt: klasskampstudier. Men med denna klasskamp syftar vi ju till att erövra makten inom samhället. Bör vi inte då också samtidigt lära oss förstå ock uppskatta allt vad som finns av värde i detta samhälle. Den goda litteraturen, konst och musik, allt för vilket vi känner håg och intresse bör även ha sin plats inom studiearbetet.³⁶

Som citatet ger vid handen accepterar Flyg inte klasskampens primat. Eller annorlunda uttryckt: allmänbildningen får inte underordnas klasskampen. ”Magfrågan” får inte gå före frågan om den ”goda litteraturen”.³⁷ I samma artikel kan vi läsa: ”Så har vi frågan vad man skall studera. Bästa svaret är utan tvivel: det som de flesta medlemmarna intresserar sig för.”³⁸ 1918 definierar Flyg ABF:s roll på följande sätt: ”Att inom sina cirklar samla alla dem som hungrar efter vetande. Att långt in i okunnighetens land sända böckernas ljus.”³⁹ Meningen kan läsas som klassiskt upplysningstänkande, där förnuftet utplånar fördomar och okunnighet. Men samtidigt finns där drag av romantik: arbetarna får ta del av en annan värld, en värld som lysas upp av böcker.

Vad anser Flyg vara bildningens mål vid den här tiden? Ja, delar av svaret har redan givits: att stilla hungern efter vetande, och ge kunskaper om en rad olika ämnen. Men det finns också ett annat, högre syfte: ”Studiearbetet, såväl det enskilda som det inom cirklarna, är det medel med vilket allt flera självständigt tänkande individer ska skapas inom det arbetande folkets led.”⁴⁰ Individualismen synes alltså vara ett viktigt element i Flygs tidiga bildningssyn. Möjligen kan man också urskilja en bildningsidealism: tron att individen kan förändras genom kunskap och studier. I vilket fall är tilltron till det intellektuella och kulturella arbetet mycket stort, liksom den ”humanistiska” förhoppningen att människan därigenom kan förbättras. Flygs humanism och vänstersocialism uttrycks koncentrerat i följande mening: ”Intet bättre samhälle om inte först bättre människor skapas.”⁴¹ Citatet betraktar jag som höjdpunkten i den flygska vänstersocialismen/humanismen. Ett år senare har Lenins – och de andra bolsjevikernas – teorier sipprat in i hans politiska tänkande. Lenin återkommer jag till. Först några ord till om ovan nämnda text, som är mycket intressant, eftersom den så emfatiskt framhäver det andliga, människans inre liv. Särskilt skönlitteraturen prisas: ”Det är ”mänsklighetens andliga överklass” – den enda överklass vi erkänna – som blottar sina själar och låter sin andes rikedom flöda i skönlitteraturens olika former av prosa och vers.”⁴² Politisk romantik kan vi kanske kalla det här. Flygs språkbruk, hans poetiska ådra, kan fungera som illustration till Arne Helldéns tes om socialdemokratins ”romantik” och ”upplysning”: ”Socialdemokratien går igenom 'romantiken' först och 'upplysningen' sedan. I det första skedet, i kampstadiet, blossar romantiken. Efter första världskriget kommer 'upplysningstiden'.”⁴³ Vad Helldén menar är att den svenska socialdemokratien fram till 1920-talet hade starka drag av kulturkonservatism och utopism. Det var många som drömde om en ny civilisation, en ny mänsklighet av förfinade, lärda proletärer. Till skaran hörde skönhetsdyrkaren Ellen Key och Arthur Engberg. Engberg drömde om ett nytt Hellas. Motreaktionen kom under 1920-talet. Folkhemmet skulle byggas, och detta arbete prioriterade rationalism, social

³⁶ *Stormklockan*, 4/11, 1916.

³⁷ Här anspelar jag på Mäster Palms bildningssyn.

³⁸ *Stormklockan*, ibid.

³⁹ *Stormklockan*, 9/2 1918.

⁴⁰ *Stormklockan*, 4/11 1916.

⁴¹ Nils Flyg, *Vårt studiearbete*, (1:a upp!., 1918).

⁴² Ibid, s. 14.

⁴³ Arne Helldén, ”Den lärde proletären”, *Artes* 1988:4. Tesen är givetvis en generalisering. Man kan hitta idéströmningar under 20-talet som är klart romantiska. Ett exempel är Erik Blombergs idéer om Den nya livskänslan. Helldén beskriver dock en viktig utvecklingslinje.

ingenjörskonst och ”verklighetssyn”. Nils Flyg gick som bekant inte socialdemokratins och reformismens väg, men anslutningen till Komintern kom likväl att fjärma även honom tidigare svärmerier. Ett ”humanistiskt”/romantiskt språkbruk ersattes av ett rationalistiskt och militaristiskt.⁴⁴

Flygs ”romantiska text” måste också placeras in i ett mer konkret sammanhang. Den bör ses som ett ideologiskt uttryck för det nybildade socialdemokratiska vänsterpartiet. Texten blir först begriplig om den sätts i relation till partisplittningen 1917. Kort sagt: vi måste historisera begreppen och se mot vem eller vilka de riktar sig. En av de avgörande faktorerna till att SAP splittrades 1917 var bristen på demokrati inom partiet (s.k. ”intern demokrati”). Hjalmar Branting och partistyrelsen anklagades för ledarvälde. En allt överskuggande uppgift för SSS blev att återupprätta demokratin: ”SSV 1917 är i stora stycken främst ett program för hur partiet skall göras till ett verkligt demokratiskt parti, hur demokratin skall återupprättas i arbetarklassens parti.”⁴⁵ När väl SSV bildats sågs detta som ett demokratiskt genombrott. Partiet antog som skyddsåtgärd demokratiska grundlagar för att motverka ledarvälde, oligarki och byråkrati. Med denna bakgrund i åtanke framstår det som ganska naturligt att Flygs inledning 1918 lyder så här: ”Efter den reaktionens mörka natt, som nu vilar över världen, skall helt snart demokratins sol kasta sina första ljusa hoppningivande strålar över en lidande mänsklighet.”⁴⁶ Den politiskt romantiska bilden ”demokratins sol” erinrar om Carl Lindhagens teorier. Lindhagen såg det nya partiets födelse som en början på ”ett nytt solvarv”.⁴⁷ Demokratibegreppet hade en stark positiv laddning fram till kominternanslutningen. Nytt vägledande begrepp blev proletariats diktatur. ”Under vänstersocialismen var demokrati ett starkt positivt värdeladdat uttryck som representerade både partiets organisationsform (till skillnad från högersocialdemokratin) och ett samhällsideal, medan diktatur var ett negativt värdeladdat uttryck som anknöt till högerdiktatur och till högersocialisternas diktatur inom socialdemokratin.”⁴⁸ Också Flygs demokratibegrepp tycks rymma detta partiideal, fjärran från Lenins uppfostrande avantgarde av yrkesrevolutionärer: ”Ledarvälde och auktoritetstro är rätta namnet på den sjukdom som vi och vår tid nu lida av.”⁴⁹ Botemedlet heter studiearbete. Först när massan förvandlats till självständigt tänkande individer försvinner ledarväldet. Studiearbetet, bildningen, kommer även före samhällsomvandlingen. Ett direkt maktövertagande är inget Flyg predikar. Människan, proletären, är ännu inte mogen för den uppgiften.⁵⁰

På väg mot Lenin: klassbildning och socialism

Nya bildningstongångar möter vi, som Åkerstedt påpekat, i oktober 1919. ”Individuellt skolade, tänkande socialister är vad tiden kräver.”⁵¹ Den tveksamhet som tidigare fanns inför klassbildningen har försvunnit. Flyg vidhåller dock att i princip bör man studera allt, men tiden kräver att man fokuserar sig på klasskampen och socialismen. Den flygska bildningssynen instrumentaliseras i och med att studieverksamheten underordnas klasskampen. ”Striden är klasskampen Målet

⁴⁴ SSV:s begreppsvärld cirkulerade kring motsatsparet förtryck-frihet. Begreppen hade en moralisk kvalitet. T.ex. ofri, auktoritär etc. 1921 är vokabulären befolkad av mer oförsonliga uttryck som folkmord, chauvinism, planlös, imperialism etc. Se Kent Lindkvist (1982) s.99.

⁴⁵ Kent Lindkvist (1982), s. 128.

⁴⁶ *Vårt studiearbete*, s. 5.

⁴⁷ Lindkvist, s. 129.

⁴⁸ *Ibid*, s. 98.

⁴⁹ *Vårt studiearbete*, s. 5.

⁵⁰ *Ibid*.

⁵¹ *Stormklockan*, 14/10 1919.

är kommunismens samhälle. Studiet av socialismen är alltså främst för oss.”⁵² Flyg tycks dock ana en möjlig kritik av hans nya bildningssyn, dess ”ensidighet”. För att förebygga kritiken, och kan man förutsätta, skyla över den nya ”specialiseringen”, vidgas begreppet ”socialistiska studier” till bristningsgränsen: ”Vi måste ha objektiv bildning. Studiet av socialismen är den starkaste garantien för att vår bildning ej blir ensidig. Objektiv. Den tvingar oss att söka vetande om allt.”⁵³ Flyg försöker uppenbarligen kombinera den gamla ”vänstersocialistiska” bildningspositionen med den nya, klassbildningsinriktade. Den nya leninska och bolsjevikiska vokabulären – skolning, kommunism, klasskamp, mål – talar dock för ett bildningsmässigt och studieteoretiskt brott. En tankegång som inte försvinner efter 1918, men som får en annan innebörd, är att socialism förutsätter kultur. Klasskampen är en kulturkamp; men kulturkampen är beroende av revolutionens seger. Det verkliga kulturella arbetet börjar *efter* revolutionen. ”Kommunismen är grunden för vår kultur.”⁵⁴ Här alltså Flyg ställt sin tidigare (vänstersocialistiska) tanke på huvudet. Klasskampen och revolutionen sätts i förgrunden, vilket varslar om inflytande ”österifrån”.

IV. Leninism och kommunism

Synen på socialismen

1919 innebär det internationella genombrottet för Lenin och det bolsjevikiska tänkandet. I och med att Komintern bildats, med Moskva som dess självklara centrum, ökade inflytandet för Lenins idéer, som fram till dess inte haft någon större inverkan på den europeiska arbetarrörelsen. Den tyska revolutionens nederlag (1918-1919) och mordet på Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht bidrog till att den nya Sovjetstaten hamnade i blickfånget, som den sista räddningen för det kämpande internationella proletariet. Svängningen 1919 märks i bokutgivningen. Innan det året fanns inga böcker av Lenin på svenska. Utgivningen av bolsjevikisk litteratur efter bildandet av den tredje internationalen var lavinartad.⁵⁵ Det svenska partiet (SSV/SKP) belamrades av en ny politisk teori, och en ny begreppsapparat. I texten nedan skall jag visa hur beroende Flyg blev av dessa nya tankegångar.

Om man önskar frilägga Nils Flygs syn på socialism och marxism under tjugo- och trettiotal, finns en god utgångspunkt: *Arbetarnas studiehandbok I. Anvisningar för studiet av socialismen*, från 1932.⁵⁶ Skriften ger sig visserligen inte i kast med avancerade Marx- och Leninanalyser⁵⁷ – det är inte heller meningen med texten. *Arbetarnas studiehandbok* har som funktion, som undertiteln ger vid handen, att ge arbetarna ”anvisningar för studiet av socialismen”. Men nota bene: det är *Flygs* anvisningar, hans syn på socialismen och den socialistiska idétraditionens teoretiker. I skriften talar han om vad han anser vara värdefullt och hållbart inom denna tradition. Jag anser sålunda att texten är central för förståelsen av Flygs politiska tänkande, för hans syn på socialism och marxism.

⁵² Nils Flyg, *Vårt studiearbete*, (2:a uppl. 1921) s. 9

⁵³ *Vårt studiearbete* (1921), s.8.

⁵⁴ *Vårt studiearbete* (1921), s.9.

⁵⁵ Werner Schmidt (1996) s. 214.

⁵⁶ För att ge stadga åt min analys har jag använt ytterligare två Nils Flyg-texter: *Sverige följer med sin tid. Om världsläget och dagens problem hemma och ute* (Stockholm, 1924) och *Dagens hårda verklighet. En populär framställning av dagens situation och dess lärdomar för arbetarklassen* (Stockholm, 1922).

⁵⁷ Överhuvudtaget har den svenska kommuniströrelsen haft ont om marxistiska teoretiker av hög klass. Den ende jag kan komma på, som är samtida med Flyg, är Arnold Ljungdal. Inom socialdemokratien fanns det ironiskt nog ett flertal Marxkännässörer: Ernst Wigforss, Nils Karleby, Arthur Engberg m.fl.

Det står utom allt tvivel att Flygs tänkande genomsyras av marxismen. Det intressanta ligger dock i vilken form av marxism han förespråkar, vilka de teoretiska inspirationskällorna är. Självfallet är Marx central, men än viktigare är Lenin: ”Lenin, det kommunistiska världspartiets skapare och ledare, det internationella proletariats störste tänkare och kämpe efter Karl Marx...”, som det heter 1924.⁵⁸ Den bild vi möter av Marx i *Arbetarnas studiehandbok* är en bild av en profet. Marx har på ett korrekt sätt förutspått framtida klasstrider och utökad utarmning för proletariatet. Kapitalismens inre motsättningar leder slutligen till dess fall: ”Marx' analys av kapitalismens produktions- och samhällsordning – hans framställning av denna ordnings utveckling fram mot sammanbrottet – triumferar i dag.”⁵⁹ Flyg framhäver det *Kommunistiska manifestet* som ett exempel på Marx' profetiska blick. När Lenin sedan tas upp till behandling, betraktas han ur samma profetiska perspektiv. Lenin har, som Marx, korrekt bedömt kapitalismens framtid, eller snarare: brist på framtid. Den *döende kapitalismen*, ett begrepp myntat av Lenin, betecknande samhällstillståndet, accepteras till fullo av Flyg. Lenin lanserade begreppet i sin analys av det första världskriget: *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium* (1916). På Flyg verkar denna text haft en enorm genomslagskraft. Och det var inte bara han som påverkades, utan hela den kommunistiska rörelsen. Anders Stephanson skriver om skriftens påverkan: ”Den blev den slutgiltiga horisonten för allt marxistiskt tänkande i ämnet.”⁶⁰ De otaliga referenserna till den döende kapitalismen – och då talar jag om tjugoårsperiod – vittnar onekligen om att Lenins skrift blivit en ”slutgiltig horisont” för Flyg. Innan vi går in på dessa referenser måste Lenins tes behandlas. Enligt honom, och nu blir det förenklat, innebär imperialismen kapitalismens högsta stadium. I detta stadium, som är det *monopolistiska* stadiet, har kapitalismen inträtt i sin sista epok. Imperialismen har nått en global status, varför det inte längre finns någon möjlighet för kapitalet att expandera vidare, och således inträder det i den döende fasen. Den döende fasen utgör tröskeln till den socialistiska revolutionen, p.g.a. skärpta motsättningar inom systemet. Produktionens tilltagande församhälleligande (statlig monopolisering) skapar dessutom den ”materiella grunden” för socialismen.⁶¹ Denna beskrivning gör kanske orättvisa åt Lenin, men rättvisa åt den tolkning som Flyg gör av honom. Låt oss titta på Flygs variationer på temat. 1922 talar han om att ”kapitalismen ligger på dödsbädden”.⁶² Två år senare är övertygelse och ordval snarlika: ”Ty mot ålderdomen kämpar kapitalismen liksom allt annat levande förgäves...”⁶³ Varför kollapsar inte systemet? Det svarar Flyg inte på, men tydligen krävs arbetarklassens och partiets ingripande. Kapitalismen kan hursomhelst inte överleva *i längden*. Undergången kan skjutas upp – vilket socialdemokraterna bidrar till – men inte förhindras.⁶⁴ Undergång är mitt uttryck; i Flygs begreppsapparat nyttjas orden *kris*, *döende* och *dödssjuk*, när kapitalismen synas i sömmarna.⁶⁵

Hur förhåller sig det flygska katastrofscenariot till socialismen? Det är ett inte helt enkelt problem. Flyg talar så gott som aldrig om *vägen* till det socialistiska samhället. Den för Lenin så viktiga revolutionsteorin lyser med sin frånvaro hos vår svenske skribent. Ett förhållande som

⁵⁸ *Sverige följer med sin tid* (1924) s.12f.

⁵⁹ *Arbetarnas studiehandbok*, (1932) s. 7.

⁶⁰ Anders Stephanson, ”Marxismen, staterna och kriget”, s. 23 i *Socialistisk debatt* 1995:2.

⁶¹ Fernando Claudin, *Krisen i den kommunistiska rörelsen I*. (Surte, 1980) s.142

⁶² *Dagens hårda verklighet* (1922) s.20.

⁶³ *Sverige följer med sin tid* (1924) s.17.

⁶⁴ *Ibid.* s.16.

⁶⁵ Märkligt nog talar Flyg inte om kulturens kris vid den här tidpunkten. Det gjorde dock kommunisten Arnold Ljungdal i sin *Kulturen i fara* (1927), som menar att den borgerliga kulturen stelnat i innehållslösa formexperiment. Mot slutet av sitt liv märker vi att också kulturen dras in i Flygs katalog över döende fenomen. Där parafrastras mycket riktigt också Ljungdal.

förklaras av att Sovjet och Sverige har två olika politiska kulturer. Sverige har vissa demokratiska traditioner – och under Flygs tid även socialdemokratiskt styre – vilket inte direkt gynnade en revolutionsretorik. Flygs metod och synsätt är nästan rakt igenom negativt. Socialismen tycks inte vara lika viss som kapitalismens slutliga sammanbrott. Varifrån kommer synsättet? Flyg åberopar gång efter annan en viss Eugen Varga, ledande ekonom inom Komintern, och hans ekonomiska analyser. Vad man kan ta fasta på i dessa är talet om ständigt återkommande kriser. Krisen är i princip konstant, och någon systemstabilisering eller förbättring är inte att vänta.⁶⁶ I Arbetarnas studiehandbok är Varga historia, men tankegången – ”krismedvetandet” – är oförändrat. Arbetarklassen kan inte vinna några framgångar under kapitalismen.⁶⁷

Den deterministiska synen på samhällsutvecklingen erinrar, hur konstigt det än kan låta, om *Andra Internationalens marxism*, med Karl Kautsky i spetsen. Denna s.k. ortodoxa variant av den marxistiska teorin präglades av den stora roll den ekonomiska nivån tilldelades som förklaring till samhällsutvecklingen. Den politiska och ideologiska nivån reducerades till en avspiegling av ekonomin, ”basen”. Följaktligen blev den politiska kampen sekundär. I stället inväntade man den oundvikliga övergången från kapitalism till socialism, en strategi som emellanåt kallas *attentism*. Lenin vände sig just mot denna form av marxism, där politiken degraderades och partiets roll förminskades. Hur kan det då komma sig, att Flyg som vill vara trogen Lenin, för fram idéer som erinrar om *Andra Internationalens marxism*? Svaret är tämligen enkelt. Även Lenin, men framför allt efterföljande ekonomer som Varga inom Komintern, har starka drag av *ekonomism*. I exempelvis Lenins imperialismanalys dominerar det ekonomiska perspektivet. Precis som hos Kautsky betonar man ekonomins inverkan på kapitalismens utveckling.

Men det finns givetvis skillnader mellan de olika internationalernas marxismtolkningar. För den 2:a internationalens marxister var kapitalismens ”oundvikliga” sönderfall och socialismens seger delar av samma evolutionära process. Socialismen växer gradvis in i kapitalismen. Per-Albin Hansson, som var starkt influerad av Kautsky, talar exempelvis om värdet av att förstå utvecklingens gång, och att arbeta i denna utvecklings tjänst. Bäst insikt i samhällsutvecklingens lagar hade naturligtvis socialdemokraterna själva.⁶⁸ Per Albins lugna framstegsoptimism blir en slående kontrast till Nils Flygs antikapitalistiska katastrofism.

En stor del av framställningen i *Arbetarnas studiehandbok*, ägnas åt den materialistiska historieuppfattningen. ”Den vetenskapliga socialismens betydelsefullaste och mest omstridda avsnitt är den materialistiska historieuppfattningen.”⁶⁹ Det är ingen slump att Flyg uttrycker sig så lovordande om den. Marxismen var för de engagerade inom arbetarrörelsen – och då inkluderar jag både den kommunistiska och socialdemokratiska delen – vid den här tidpunkten närmast identisk med den materialistiska historieuppfattningen. ”Den bild man hade av marxismen inom den svenska socialdemokratin fram till 1920-talet var att dess kärna utgjordes av den materialistiska historieuppfattningen.”⁷⁰ Samma sak gäller som sagt för den svenska kommuniströrelsen, även på 1930-talet. Flygs specifika syn på Marx och Lenin, som jag refererat, ryms inom denna historieuppfattning. Ett citat får belysa Flygs tolkning av begreppet:

...den materialistiska historieuppfattningen lär oss att ett nytt samhälle icke ersätter ett förutvarande därför att det är mer ”ideellt berättigat” eller ”mer rättfärdigt” utan endast emedan den nya samhälls-

⁶⁶ Ibid, s. 6f.

⁶⁷ *Arbetarnas studiehandbok* (1932) s. 17.

⁶⁸ Mikael Hallberg och Tomas Jonsson, ”Allmänanda och självtukt.” *Per Albin Hanssons ideologiska förändring och folkhemsretorikens framväxt*, (Uppsala, 1993), s.50.

⁶⁹ *Arbetarnas studiehandbok* (1932) s. 21.

⁷⁰ Lennart Olausson, ”Socialism som vetenskap och ideologi- Ernst Wigforss och den materialistiska historieuppfattningen”, s.76, i *Om ideologi och ideologianalys* (Göteborg, 1989).

ordningen är ”materiellt nödvändig” såsom ”den enda ram inom vilken produktionskrafternas fortsatta utveckling kan äga rum”...⁷¹

Den av Flyg citerade är den danske socialdemokraten Gustav Bang. Det finns en hel del att säga om det citerade stycket. För det första: utvecklingens drivkrafter påstås vara produktionskrafterna, och dessa är av materiell art. För det andra: det är endast produktionskrafterna som kan etablera en ny samhällsordning. Alltså har socialismens genomförande inget att göra med ”överbyggnaden”, med rättfärdighet eller idealitet. Kort sagt: med den moraliska dimensionen. Ställer man sedan till texten frågan om vad som utgör produktionskrafterna blir det genast snårigt. Å ena sidan har vi Marx gamla sentens att arbetarklassens frigörelse måste vara dess eget verk.⁷² Är då produktionskrafterna arbetarklassen enligt Flyg? Det är tveksamt. Marx ”röst” är inte den dominerande i texten, utan framstår mest som en dekoration. Det troliga är att Flyg betraktar *ekonomin*, och framförallt *tekniken* som produktionskrafterna. En viss Hermann Gorter citeras, vilken i texten får representera en synnerligen avpersonifierad materialistisk historiepufffattning.⁷³ I Gorters världsbild segrar tekniken, inte arbetarklassen. Jag påstår inte att Flyg delar denna åsikt, att endast tekniken segrar, men att han har en *teknicistisk* och *deterministisk* historiesyn.⁷⁴ Det är inte i första hand arbetarklassens kamp, klasskampen, som för utvecklingen vidare, utan just produktionskrafterna, definierade som teknik och ekonomi. Deterministisk är historiesynen så till vida att utvecklingen betraktas som *lagbunden*. Tanken på en lagbunden utveckling får ett slagordsmässigt uttryck i följande slutrader: ”Borgarklassens undergång och arbetarklassens seger är lika oundvikliga.”⁷⁵

Flygs socialismuppfattning hänger intimt samman med hans historiesyn. I huvudsak definieras den i ekonomiska och tekniska termer: socialismen är ”en produktions- och distributionsordning”. På ett annat ställe heter det att: ”Massorna står inför sin historiskt givna uppgift att förinta kapitalismen – borgarklassens produktions- och samhällsordning – samt att bygga socialismen – arbetets och förnuftets organiserade planhushållning.”⁷⁶ I texten från 1922 finns liknande tongångar. Där skriver Flyg om nödvändigheten av ”...att taga produktions apparaten till en ny och allmänmänsklig förvaltning...”⁷⁷ Det finns rader som pekar mot en mer humanistiskt och etiskt definierad socialism,⁷⁸ men tendensen, den vanligast förekommande uppfattningen om socialismen, är att se den som ”materiellt nödvändig”, som ett resultat av produktionskrafternas (ekonomin, tekniken) utveckling.

Synen på socialdemokratin, reformismen och folkhemsretoriken

En blick på Nils flygs samlade produktion visar att de svenska socialdemokraterna är ett ständigt

⁷¹ Ibid, s. 23. 1918 hävdade Flyg att det samhälle som eftersträvades, var det rättfärdiga samhället. *Vår studiehandbok* (1918) s. 14. Brottet mellan den ”unge” Flyg och kommunisten Flyg är definitivt.

⁷² Ibid. s. 17.

⁷³ Ibid, s. 25. Holländaren Hermann Gorters bok *Socialismens ABC* översattes till svenska 1921. Jan Stenkvist skriver: ”Enligt Gorter är det produktionsprocessens vilja att den kapitalistiska klassen skall gå under och arbetarrörelsen framåt.” Den mänskliga aktiviteten kan endast spela en roll i fråga om hur snart revolutionen skall komma, inte om den kommer. Se Jan Stenkvist, *Arnold Ljungdal, Clarté och tjugotalet* (Stockholm, 1971), s. 81.

⁷⁴ Begreppet technicism finns exempelvis hos Werner Schmidt (1996), se s. 171, och används för att analysera den tidiga socialdemokratin samhällsuppfattning. ”Övertygelsen om en sådan, med en naturlags nödvändighet avlöpan och på teknikens primat vilande, samhällsutveckling hörde till socialdemokratin allmängods.” Schmidt, s. 68. Den avpersonifierade, marxistiska, utvecklingsteorins upphovsman förklaras vara Karl Kautsky. Schmidt s.70.

⁷⁵ ”Folkpartiet” – *socialdemokraterna eller arbetarpartiet – kommunisterna* (Stockholm, 1932) s.20.

⁷⁶ *Arbetarnas studiehandbok* (1932) s. 8.

⁷⁷ *Dagens hårda verklighet* (1922), s. 14.

⁷⁸ I ett radiotal 1936 beskrivs socialismen som synonym med ”världsfred”, ”de demokratiska friheternas fullkomning” etc. Manuskript; radiotal 9 september 1936.

återkommande tema och problem. Ett flertal skrifter ägnas enbart åt det socialdemokratiska partiet och dess politiska strategi: reformismen. Om man skall ringa in ett tidsavsnitt då kritiken är som mest frekvent får det bli perioden 1928-1935. Inte mindre än tre texter går till frontalangrepp mot SAP under nämnda tid.⁷⁹ Med detta menar jag inte att kritiken är *hårdare* kring dessa år – Flyg ser hela sitt liv socialdemokraterna som klassförrädare och bromsklossar. Den starkaste kritiken kommer, och det återkommer jag till, under 1940-talet. Och då är den delvis annorlunda. Nej, det intressanta ligger i att kunna relatera Flygs idéer till folkhemsbygget och den ideologiska förändringen inom det socialdemokratiska partiet. Jag inleder därför med en kort skiss över detta partis ideologiska förändring under 1920-talet. Centrala begrepp som folkhem och folkparti måste historiseras och kontextualiseras, om inte annat för att tydligare se vad som fått Flyg att ta till pennan och attackera Per Albin och hans gelikar.

1928 utpekas i de flesta verk om socialdemokratins historia som det år då begreppet folkhem lanseras och integreras i den socialdemokratiska ideologin. Man pekar då på Per Albin Hanssons s.k. folkhemstal i andra kammaren, januari 1928. Folkhemsbegreppet har dock en äldre historia än så, även vad gäller Per Albin. Första gången ordet användes synes ha varit 1909, och då av bondepolitikern Alfred Peterson.⁸⁰ Vidare tog den konservativa statsvetaren Rudolf Kjellén upp ordet 1912 i en polemik mot Hjalmar Branting. Det synes alltså som om folkhemstanken föddes i en konservativ idétradition.⁸¹ Mindre känt är att Per Albin Hansson faktiskt använder begreppet före 1928. Åtminstone från 1925 finns ordet med i hans vokabulär. Om man sedan låter bli att stirra sig blind på själva ordet folkhem kan man se att själva retoriken dyker upp ännu tidigare hos honom. Redan 1921 började han göra intrång på vad som traditionellt betraktas som konservativ mark: i talet om nationen, det nationella, svenskheten etc. Det är alltså inte så att Per Albin gör ett tvärkast åt höger efter valnederlaget 1928 – i det sk. ”kosackvalet. Det ideologiska förändringsarbetet pågår under hela 1920-talet, och inte bara genom Per Albins penna. Ytterligare två personer är viktiga i sammanhanget. Nils Karleby och Rickard Lindström. Gemensamt för de tre är att de ville förändra SAP, från klassparti till folkparti. Samtliga upplevde också marxismen som ett problem, ett hinder på vägen mot det nya SAP. Går vi sedan över till att titta på respektive persons strategi för förändring, så ser de olika ut. Rickard Lindströms projekt var, som för övrigt hade motsvarighet i belgaren Henri de Man, kort och gott en slutlikvid med marxismen. Nils Karlebys strategi gick ut på att revidera marxismen. Till skillnad från Lindström kritiserade Karleby marxismen inom marxismen.⁸² Teorierna framlades i *Socialismen inför verkligheten* (1926). Den strategi som till sist blev den segrande var dock den som Per Albin själv praktiserade. Varför segrade Per Albin-linjen? I ”*Allmänanda och självtukt*” skymtar jag två svar: dels den *nationella retoriken*, och dels Per Albins skickligt maskerade *ideologiska förändringsarbete*.⁸³ Karleby utvecklade aldrig en nationell retorik, och Lindströms strategi hade skapat en alltför tydlig brytning med den socialdemokratiska traditionen. ”Per Albin lyckades *transformera* om ideologin på ett sådant sätt att kontinuiteten till synes inte bryts (...) Per Albins politiska

⁷⁹ *Antingen – eller?* (Stockholm, 1928), ”Folkpartiet”- *socialdemokraterna eller arbetarpartiet – kommunisterna* (Stockholm, 1932) och *Per Albin går vidare! Genom kohandel till statskapitalism*. Stridsskrift utgiven av Socialistiska Partiet (Stockholm, 1935).

⁸⁰ ”*Allmänanda och självtukt*”, (1993)s. 17.

⁸¹ Helt oomstridd är inte den tanken. Helldén menar att Per Albins tal om folkhem borde kopplas till 1920-tals radikalismen och Erik Blomberg: ”Metaforen om som ett hem för alla medborgare har emellertid snarare sina rötter i 1920-talets radikalism än i Rudolf Kjelléns patriarkaliska folkhemsvision, som det gjorts en del väsen om.” Arne Helldén, *Ernst Wigforss, en idébiografi*, (Stockholm, 1990), s. 67.

⁸² ”*Allmänanda och självtukt*”, s.94ff.

⁸³ Hallberg/Jonsson bygger på den italienske marxisten Antonio Gramscis teori om *kulturell* hegemoni, och nationell folklig identitet. Ett parti måste, enligt Gramsci, först skapa det sistnämnda, för att nå framgång i det förstnämnda, dvs. byggandet av en hegemoni. ”*Allmänanda*”... s. 4.

storhet visar sig i detta transformeringsarbete, han lägger på nya lager i ideologin utan att detta syns – kontinuiteten är till synes obruten.”⁸⁴ Per Albin valde att behålla problematiska marxistiska begrepp som utsugning och klasskamp, men han gav dem nytt innehåll.

Sammanfattningsvis: genom att SAP – via Per Albin – inkorporerade konservativt idégodis i den socialistiska ideologin, och genom en förvandling från klass- till folkparti (arbetarklassen skall inte prioriteras!) lyckades man uppnå en hegemonisk ställning. I boken ”*Allmänanda*”... saknas dock en viktig aspekt som rör folkbegreppet och hegemonibygget. Erövringen av folkbegreppet (folkhemmet) har utan tvekan en koppling till vad som hände i Tyskland och Italien. I bägge dessa länder hade fasciströrelser ockuperat folkbegreppet, medan de socialdemokratiska arbetarpartierna tappade mark, och förintades. Per Albin och SAP ville inte göra samma misstag. Efter Hitlers maktövertagande 1933 intensifierades SAP:s ansträngningar för att förhindra ett fascistiskt uppsving i Sverige. Resultatet blev *kohandeln*, en uppgörelse mellan Bondeförbundet och SAP. ”Uppgörelsen, som har gått till historien under namnet *kohandeln*, var den svenska demokratins försök att rädda sig undan diktaturen.”⁸⁵

Det är hög tid att syna Flygs kritik mot Per Albin och SAP. I stort går den ut på att SAP *förborgerligats*. Partiet har blivit ett ”borgerligt arbetarparti”. 1932 menar Flyg att Per Albins syn på sitt eget parti som ”folkparti”, är helt korrekt. SAP är inte längre ett arbetarparti. ”Per Albin Hansson – partiets ordförande – har ju f.ö. en benämning som ständigt återkommer: 'det stora folkpartiet' – en klart småborgerlig fras...”⁸⁶ SAP saknar klasspolitik. Per Albins synsätt att man inte skall prioritera arbetarklassen är felaktigt, och i dålig samklang med tidens polarisering av samhällsklasserna. Klassklyftorna är större än någonsin, och det arbetande folket är således i behov av en kamporganisation. Kortfattat behandlar Flyg den per albinska folkhemstanken. Begreppet sammankopplas med nationalism och krigsaktivism. Han frammanar bilden av sammanbrottet 1914; då som nu, skriver Flyg, argumenterar såväl de borgerliga som socialdemokraterna för en marsch under nationella fanor. Socialdemokraterna kan däremot i *ord* vara väldigt radikala, men detta är ett sken, döljande *opportunism*. Opportunismen går ut på att inför massorna spela socialister, för att få dem med sig. Flyg går ett steg längre när han sätter likhets-tecken mellan socialdemokraterna och kapitalismen: ”Socialdemokratien har på revisionismens och inväxandets väg blivit ett med kapitalismen.”⁸⁷ I och med att SAP växt fast i systemet kommer det också att gå under med det. Flyg har här det tyska SPD i åtanke. Bilden av svensk socialdemokrati är alltså nattsvart? Inte riktigt: trots allt sägs SAP ha en politisk strategi: reformer för att genomföra socialismen. Dock erkänner inte Flyg riktigt reformismen som en strömning inom socialismen; endast den *revolutionära* socialismen är socialism.⁸⁸

Det mest djuplodande perspektivet på SAP och reformismen finns i *Per Albin går vidare!*⁸⁹ Tidigare idéer förs där vidare, men med ett viktigt tillskott: analysen av *statskapitalismen*. Socialdemokratiens statsuppfattning undersöks och kritiseras. Det är en chimär, hävdar författarna, att som Per Albin tro att staten är ett *neutralt* instrument för maktutövning. Likaså är det ett felslut att betrakta statliga ingrepp i det kapitalistiska samhällsmaskineriet som ett *framsteg*.⁹⁰

⁸⁴ Ibid. s. 91.

⁸⁵ Joakim Berglund, *Quislingcentralen*, (Malmö.1994) s. 7.

⁸⁶ *Antingen -eller?* (1928) s. 4.

⁸⁷ ”Folkpartiet” – *socialdemokraterna eller arbetarpartiet – kommunisterna*, s.18.

⁸⁸ Ibid. Som Gunnar Olofsson påpekar, finns det två reformismbegrepp: ett socialistiskt och ett social-liberalt. Se *Mellan klass och stat*, s. 31. Enligt Flyg är SAP i praktiken ej socialistiska, utan med Olofssons terminologi, social-liberalt reformistiska.

⁸⁹ Den teoretiska anrikingen står måhända medförfattaren Emil Andersson för.

⁹⁰ *Per Albin går vidare! Genom kohandel till statskapitalism.*, s. 6.

Statskapitalismen, vilket är den av Flyg och Andersson använda beteckningen på bl.a. det svenska ekonomiska systemet, är ingen bättre form av kapitalism. Det är endast en av socialdemokraterna och borgerligheten reorganiserad kapitalism; ett försök att övervinna systemets kris, men inte själva systemet. Och än viktigare: den har inget med *socialismen* att göra, som vissa socialdemokrater hävdar. I denna fråga hämtar textförfattarna stöd från de gamla förebilderna: ”Marx och Engels kallade ett sådant tillstånd, i vilket staten har hand om kontroll och ledning av den kapitalistiska hushållningen, för statskapitalism. De opponerade sig alltid kraftigt, när man ville kalla detta tillstånd för socialism.”⁹¹ Marx och Engels teori om staten som ett maktinstrument för den härskande klassen kontrasteras mot Per Albins uppfattning om samhällsintresset.

Det är tydligt att Flyg i sin kritik av socialdemokratin och reformismen i huvudsak följer Lenins syn på samma fenomen. SAP är *opportunist*, skriver Flyg, och anknyter därmed till ett begrepp som är centralt i Lenins reformismkritik. ”Lenin arbetar i sin kritik av den icke-revolutionära arbetarrörelsen, i alla dess olika varianter med ”opportunism” som det allmänna, grundläggande begreppet.”⁹² SAP kommer att förintas med kapitalismens sammanbrott, skriver Flyg. Idén finner sin motsvarighet i Lenins uppfattning om att de proletära massorna kommer att överge den reformistiska vägen, så fort de inser att de socialdemokratiska ledarna inte kan lösa kriserna inom kapitalismen. Socialdemokratin och reformismen är dödsdömd hos både Lenin och Flyg. Det bör hur som helst påpekas att trots domen över SAP, rymmer reformismkritiken nyanser. I *Per Albin går vidare!* står det t.ex. att det finns goda element inom SAP: ”Bland vänstersocialdemokraterna finns det emellertid en hel mängd krafter, som kan och måste utnyttjas i kampen för socialismen och mot statskapitalismen.”⁹³ Det är viktigt att ha detta i minnet, eftersom Flyg under 1940-talet inte bara totalt dömer ut SAP, utan önskar dess omedelbara förintelse.

Synen på nazismen

Kort tid efter Hitlers maktövertagande 1933 författade Flyg en artikel i *Folkets Dagblad*: *Socialdemokratisk undfallenhet leder till nazism*.⁹⁴ Titeln är talande, och i högsta grad representativ för Flygs nazismsyn. Största skulden till att nazisterna kunde komma till makten läggs på tysk socialdemokrati. Flyg betraktar händelserna 1933 i ljuset av traumat 1918-1919, då tyska revolutionen krossades: ”I ”ordningens” namn vände de sig mot Spartacus – mot Liebknecht och hans kamrater. De räddade makten åt borgarklassen – de lade grunden till de förhållanden varur sedan Hitler och hans stormtrupper vuxit fram.”⁹⁵ Socialdemokraternas misstag bestod i att de försökte rädda den borgerliga demokratin och kapitalismen. Genom att stödja Brüning, von Papen och Hindenburg, banade de väg för Hitler. Maktövertagandet innebär ”revisionismens bankrutt”.

Socialdemokratin har dock inte skapat nazismen. Det har i stället *storkapitalet* och *junkrarna* gjort. Mellan nazism och kapitalism finns en stark länk.⁹⁶ Nazismen är det medel storkapitalet använder för att rädda det kapitalistiska systemet. Ett bevis för detta är de stora penningssummor

⁹¹ Ibid, s.5.

⁹² Gunnar Olofsson, *Mellan klass och stat. Om arbetarrörelse, reformism och socialdemokrati* (Kristianstad, 1979) s. 29.

⁹³ *Per Albin går vidare!*, s. 35.

⁹⁴ FD, 23/2 1933.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Max Horkheimer formulerade 1934 en sentens som på ett slående vis fångar in också Flygs inställning: ”Den som inte vill tala om kapitalismen bör tala också om fascismen.” Horkheimer citerad i *Häftan för kritiska studier* 1990:4, s. 3.

Hitler mottagit. Hitler är kapitalets ”megafon” och en ”borgardiktator”. Nazism – och fascism – betraktar Flyg alltså som ”borgerlig reaktion i dess yttersta form”. Med denna reaktion kommer också en ny *styrelseform*: diktaturen. Den stora lärdomen som kan dras av *Machtübernahme* är att revisionismens väg måste överges för klasskampen.

Jämsides med denna uppfattning om nazism som extrem borgerlig reaktion, löper temat om nazismen som ett *naturligt stadium* i utvecklingen. Det finns hos Flyg ett evolutionärt, närmast ödesmättat perspektiv på nazismen, såväl under den antinazistiska som den nazistiska fasen. Även partikamraterna i SP delade synsättet: ”Nationalsocialismen betraktades genomgående av SP som en naturlig etapp i utvecklingen. Det ekonomiska systemet och den historiska bakgrunden användes som förklaring till dess uppkomst.”⁹⁷ Flygs historiedeterminism (”ekonomistiska katastrofism”) färgar av sig på nazismtolkningen. ”Den allt starkare övergången från privatkapitalism till statskapitalism *måste* till slut leda till diktatur.”⁹⁸ Flyg betonar att processen mot diktatorsystemet är en global process som berör *alla* borgerliga demokratier, Sverige inräknat. Visserligen finns det ideologiska skillnader mellan den borgerliga reaktionens företrädare. Den tyska nazismen har exempelvis liten chans att få fäste i Sverige. ”Nazism och fascism kan inte generellt överflyttas i ett annat lands politiska jordmån. Detta är den väsentliga förklaringen till hrr Lindholms och Furugårds på stället marsch (...) Men den borgerliga reaktionens ideologi finns här, som en naturlig följd av den borgerliga demokratins allmänna kris.”⁹⁹ Nazismen betecknas här som ”politiskt vanvett”, men trots det vill Flyg inte se någon principiell skillnad mellan demokrati och diktatur. Formellt skiljer de sig åt, men innehållsmässigt är de likadana. Tankegången formuleras kärnfullt i en mening: ”...demokratien och diktaturen är endast tvenne olika statsformer på basen av samma fundament.”¹⁰⁰ ”Fundamentet” är givetvis kapitalismen.

Den skisserade utvecklingslinjen från privatkapitalism till statskapitalism, från demokrati till diktatur, innebär en relativisering av nazismen. Den placeras in i ett större ekonomiskt skeende, vilket gör att dess särdrag tonas ner. Genom att Flyg ser utvecklingen som en enhetlig process, kan han emellanåt tala om en ”tysk” utveckling i Sverige. Per Albin kallas ”führer”, och landet förutspås en ”Brüningperiod” liknande den tyska.¹⁰¹ Efter att Stalin inlett sin terror och igångsatt moskvarättegångarna, jämför Flyg de två diktaturena. Stalins och Hitlers regimer är terroristiska och antisocialistiska: ”I fråga om gärningar är Stalin och Hitler varandra helt lika. Bägge förföljer ledande kommunister och socialister”, skriver Flyg i ledare betitlad *Hitler contra Thälman. Stalin contra Bucharin*.¹⁰² Utvecklingslinjen är inte önskvärd. Vi får inte glömma att Flyg vid den här tidpunkten, mitten av 1930-talet, var starkt engagerad i kampen mot nazism och fascism. Konkret yttrade sig detta i bl.a. en riksdagsinterpellation 1934 om faran för fascistisk orientering bland officerare i det svenska försvaret.

Men det är en antifascism som är mycket problematisk; för om nazismen är naturlig, hur kan den

⁹⁷ Torbjörn Nilsson (1985) s. 9. Per-Anders Lundh tar upp samma fenomen: ”Kilbom såg fascismens framväxt som naturlig med tanke på kapitalismens proletarisering av småborgarna och vissa mellanskikt.” s. 51.

⁹⁸ Per Albin går vidare!, s. 9.

⁹⁹ FD 14/11 1936. Flyg talar om de två ledande nazisterna i Sverige: Sven-Olov Lindholm och Birger Furugård.

¹⁰⁰ FD 12/11 1937.

¹⁰¹ Brüning var rikskansler innan Hitler. Med ”Brüningperiod” menar Flyg helt enkelt en ”för-nazistisk” period. ”Ännu är vi ej framme vid vår Brüningperiod. Men den kommer. ”Demokratins kris” är ej isolerad till Tyskland eller Italien eller Europa i övrigt. Den är ett led i utvecklingen – en tidens politiska krankhet. Den sjuke heter kapitalismen. Nazism och fascism (...) är försök att rädda det bestående sjuka systemets bestånd.” FD 19/11 1938.

¹⁰² FD 4/3 1938. Alexander Kan utnämner Nils Flyg och *Folkets Dagblad* till Sveriges skarpaste avslöjare av moskvarättegångarna. Utmärkelsen är hedrande. Alexander Kan, *Nikolaj Bucharin och den skandinaviska arbetarrörelsen*, (Uppsala, 1991), s. 143-144.

då undvikas och bekämpas? Jo, genom arbetarklassens och SP:s ingripande. Det är en ”huvuduppgift” för SP att förhindra att en nazist rörelse dyker upp i Sverige.¹⁰³ Kampen kan föras endast av SP och arbetarklassen, och den måste riktas mot kapitalismen och för socialismen. Enhetsfront underifrån kallar Flyg denna strategi.¹⁰⁴ Det finns ett stort dilemma inbyggt i resonemanget. Om socialismen är fjärran, och demokratin är på nedgång och är oförmögen att uppta kampen mot nazismen, hur skall en kraftfull antinazism mobiliseras? Ja, vad vi får då är en hjälplös och verkninglös antifascism. Hjälplös blir den eftersom den borgerliga demokratin, och dess försvarare, helt förkastats som medkämpar. Björn Rondahl har formulerat det problematiska med demokratiuppfattningen: ”Om man tog ställning för demokratin mot fascismen, innebar detta reellt att man tog ställning för ett system som höll på att ruttna.”¹⁰⁵ I Flygs tänkande finns inte dikotomin demokrati-diktatur. Även demokratierna, som England, bör fascismen latent inom sig.¹⁰⁶ Samtliga europeiska nationer är dessutom imperialiststater, och därför kan det inte råda några ”ideella motsättningar” mellan dem.¹⁰⁷

Man kan säga att Flyg ”löser” den gordiska knuten något år senare genom att helt enkelt betrakta nazismen på samma sätt som han alltid betraktat kapitalismen: som ”döende”. Hitlers regim är ”dödsmärkt” eftersom den söker värna om ett döende system. Nazismen – och stalinismen – är ”hämningar i utvecklingen”.¹⁰⁸

Under 1938, omkring april-maj, blir ledarartiklarna om nazismen alltmer ”neutrala”.¹⁰⁹ Flygs utrikespolitiska bedömningar av de nazistiska framstötarna får förstående drag. Efter aktionen mot Österrike kan man läsa följande: ”Hitlers senaste aktion – hans inkorporerande av Österrike inom Stortysklands ram – kommenteras av svensk press. Kraft- och skällsord flödar. Och visst är dylik argumentation naturlig och berättigad. Men borde den ej främst adresseras åt andra håll?”¹¹⁰ Åt Västmakterna, vill säga. *Anschluss* blir för Flyg endast en ”korrigerings” av Versailles-fördraget. Och inte nog med det: Versailles-fördraget har också skapat nazismen.¹¹¹ Hitler och hans anhängare har blivit vad de är genom Weimarepublikens ”korruption” och ”efterkrigsårens tyska verklighet”.¹¹² Nazismen är bara en reflex på en negativ ”verklighet” skapad av män från England och Frankrike. Flyg behåller alltså sin ”agentteori” – som innebär att man förbiser nazisternas egna handlingar – men den har ändrat utseende. Nazismen som kapitalets redskap har lämnat plats för nazismen som ett – ännu passivt – svar på ett orättfärdigt fördrag och en orättfärdig borgerlig demokrati, Weimarepubliken.

Hur den kritiska udden gradvis trubbs av visar sig likaså när Flyg skriver om den nazistiska ideologin:

Ett flyktigt studium av den diskuterade rörelsens fundamentala skrifter – *Mein Kampf* och Rosenbergs

¹⁰³ Ibid

¹⁰⁴ En front med de proletära massorna, men ej med dess ledare (SKP och SAP).

¹⁰⁵ Björn Rondahl, s. 36.

¹⁰⁶ FD 1/4 1938.

¹⁰⁷ FD 12/11 1937. Rondahl (1963) skriver om Flygs illusionslösa syn på utrikespolitik (s.25). Till detta kan endast tilläggas att illusionslösheten kommer ur Flygs schematiska samhällsteori, där den ekonomiska strukturen totalt bestämmer politiken, och således också utrikespolitiken. En kapitalistisk ekonomisk struktur avspeglar sig i en borgerlig politik.

¹⁰⁸ FD 20/9 1937.

¹⁰⁹ Minns att det är i juni 1938 som Flyg första gången kontaktar tyska legationen i Stockholm. Rondahl, som intervjuat nazister i Flygs närhet, menar att 1938 var det år nazisterna började söka sig mot Flyg. Han var då inte mottaglig för deras förslag. Rondahl, s. 52.

¹¹⁰ FD 12 /4 1938.

¹¹¹ FD 15/6 1938.

¹¹² FD 19/11 1938.

”teoretiska” avhandlingar samt *Völkische Beobachters* artiklar – ger fog därtill, liksom det ger anledning att säga, att nazismen håller på med försöket att skapa en ideologi, vilket försök troligen aldrig kommer att leda till något färdigt resultat.¹¹³

Den mystifierande, diffusa synen på naziideologin återkommer och accentueras: ”...national-socialismens ideologi är någonting högst obestämt och vagt – någonting som har befunnit sig och är under vardande och ständig omvandling.”¹¹⁴ 1940 kom slutligen Flyg att förneka nazi-ideologins existens.¹¹⁵

Som sagt: under 1938-1939 sker en svängning i Flygs förhållningssätt till nazismen och Hitler-Tyskland. Men det är inget öppet stöd till Hitlertyskland som vi har att göra med. Det finns inga positiva ord om regimen i söder, och inte heller om dess framstötter. Skulden för 2:a världskrigets utbrott, läggs exempelvis på Tyskland.¹¹⁶ Endast i kritikens avtynande, samt i en tilltagande mystifiering, kan vi notera en förändring. Under följande år, 1940, blir denna förändring ännu tydligare.

IV. Nazismen

Nils Flyg bland "1940-års män"

1940 är ett mycket viktigt årtal om man vill förstå slutfasen av Nils Flygs politiska karriär. Under detta år lämnar SP Ture Nermans organisation Antifascistisk samling.¹¹⁷ Från och med 1940 kom Flyg att sympatisera med Nazitysklands krig mot västmakterna; men som alltid indirekt och fördolt. Nazistanklagelserna viftas bort och förhånas. Detta är ett viktigt påpekande: Flyg ser inte sig själv som nazist. Själva tanken är för honom absurd, eftersom det inte finns något som kan kallas för en nazistisk ideologi. Vi kan dock se hur han anammar den nazistiska föreställningen om ett nytt Europa ("das neue Europa"), samtidigt som han omtolkar de nazistiska erövringarna till ett mot storfinansens riktat projekt.

Nils Flyg var väl tämligen ensam om att som gammal kommunist stödja Nazityskland. Men den svenska undfallenheten var under krigets första år stor. Vi tänker gärna på heroer som Torgny Segerstedt och Zäta Höglund vilka modigt attackerade Hitler-regimen, men glömmer den stora skara anpassningspolitiker som trädde fram på vårkanten 1940. Inte bara konservativa tyskvänner som Fredrik Böök och Sven Hedin vädrade morgonluft, utan ett flertal ledande socialdemokrater argumenterade för ett närmande till Nazityskland, och förberedde sig för tillvaron i "das neue Europa". Ture Nerman gav 1944 ut boken *1940-års män*, som är fylld av citat från ledande socialdemokrater. Citaten visar hur dessa män, som Allan Vougt och Rickard Lindström, var beredda att styra in Sverige i ett nazistiskt Europa. "Hos 1940 års vacklande män kan man se att de genom att reducera Nazitysklands onda avsikter försöker skapa en bild av att Sverige under nazitysk överhet i Neuropa är en rimlig och uthärdlig tanke."¹¹⁸ Det som förenade alla dessa anpassningspolitiker – Flyg inkluderad – var inte den nazistiska övertygelsen, utan en missbedömning och bagatellisering av densamma. Män som Allan Vogt trodde ett en socialdemokratisk

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ FD 30/8 1939.

¹¹⁵ På ett möte med centralkommittén i oktober 1940. C.K. protokoll 5-6 oktober 1940.

¹¹⁶ FD 2/9 1939. "Tyskland bär skulden – deras ledare Hitler bär skulden. All argumentation om Versaillesfördragets orättfärdighet, om tyska folkets och statens ära, kan ej ursäktas, att kriget tillgripits för att lösa tvisten med Polen och Danzig."

¹¹⁷ Torbjörn Nilsson, s.

¹¹⁸ Maria-Pia Boethius, *Heder och samvete. Sverige under andra världskriget*, (Stockholm, 1991), s. 122.

regering skulle kunna fortsätta regera i Neuropa.¹¹⁹ Flyg närde liknande förhoppningar, men menade att villkoret för överlevnad var att den svenska regeringen byttes ut. För antifascismen – och för arbetarrörelsen i stort – var 1940 ett mörkt år. Även SKP kom ironiskt nog att inta en ståndpunkt liknande den SP och Flyg förfäktade. SKP hade att brottas med de ideologiska komplikationer som uppstod i och med Molotov-Ribbentrop paktens tillblivelse i augusti 1939. Kampen mot Hitler lades på is fram till anfallet på Sovjetunion 1941. I stället drev man en sträng neutralitetslinje, och betonade krigets *imperialistiska* karaktär.¹²⁰

Hur såg det politiska och militära läget ut denna vår- och krigssommar 1940? Det mest iögonfallande var Nazitysklands enorma militära framgångar. Danmark föll som ett korthus, Norge efter hårt motstånd. Därefter inkorporerades Holland och Belgien, och slutligen även Frankrike i Stortyskland. Sovjet befann sig på sin kant, ännu utanför kriget, liksom USA. Kvar stod England, som den enda nation som skulle kunna bjuda Tyskland en match. Men var England tillräckligt starkt? Många tvivlade. Till tvivlarna hörde uppenbarligen den svenska samlingsregeringen, som från och med våren-sommaren 1940 förde en neutralitetspolitik med kraftig slagsida åt Nazityskland. Denna politik skapade en grogrund för tänkare som Fredrik Böök, Karl Olivecrona och Nils Flyg. Det är numera allmänt känt att Per Albins samlingsregering (där varken SP eller SKP fick sitta med) under yttre tryck och rädsla för tysk ockupation, genomdrev en politik som fram till 1942-1943, då kriget vände, gynnade Nazityskland. Från och med juni 1940 tilläts exempelvis tyska tåg rulla genom Sverige. Inom landet monterade man gradvis ner demokratin. Efter tyska påtryckningar skedde inskränkningar i t.ex. tryck- och mötesfriheten. 1940 förvägrades Socialistiska Partiet att 1:a maj demonstrera.

Nils Flyg och den nya ordningen

Sympatin för Nazityskland framträder gradvis under våren 1940. I juli blommar den ut. Att en uppslutning var att vänta kan man förstå om man granskar Flygs politiska bedömningar av de tyska aggressionshandlingarna mot Norge, Danmark, Holland, Belgien och Frankrike. I dessa ledarartiklar fördöms så gott som aldrig Nazityskland. Skulden läggs i stället på västmakterna. Versaillesfördraget används ofta som förklaringsmodell när tyska attacker behandlas. Ett annat ofta frekventerat argument är västmakternas svek. Det är inte tyskarna som bär skulden när Norge och Danmark invaderas – utan England, p.g.a. överksamhet och svek mot lämnade garantier. Vid sidan av svekargumentet brukar Flyg också ett provokationsargument: västmakterna vill åt Nazityskland och begagnar sig därför av allehanda fula knep; bl.a. används småstaterna som språngbrädor. Så här bedöms anfallet mot Norge: ”Västmakternas krigspolitik har uppnått ett

---

¹¹⁹ Allan Vougt's analyser i *Arbetet under sommaren och hösten 1940* har vissa likheter med Flygs. Vougt framförde en period teorin om de ”impotenta diktaturerna”. Vougt anlade ett (vulgär)materialistisk perspektiv på nazismen. Thorsten Nybom: ”En tysk militär seger behövde sålunda inte självklart och automatiskt även betyda demokratins undergång och nazismens seger. Tvärtom skulle även en tysk segerfred innebära att nazismen skulle tvingas att konkurrera med demokratin på så att säga lika villkor (...) I denna konkurrens skulle nazismen enligt *Arbetet* komma att gå under, eftersom den definitionsmässigt saknade möjligheter och kunskaper för att tillfredsställa de krav på framsteg och dynamisk utveckling folken (...) obönhörligen skulle ställa på en fungerande fredspolitik.” Thorsten Nybom, *Motstånd, anpassning, uppslutning. Linjer i svensk debatt om utrikespolitik 1940-1943* (Uddevalla, 1978), s.328.

¹²⁰ Per Olov Enquist har beskrivit Aksel Larsens – ordförande för det danska kommunistpartiet (DKP) – politik under paktens som ”en fundamentalistisk tragedi”. Med detta avser han troheten till ”texten”, i det här fallet påbuden från Moskva. Om Moskva plötsligt hävdar att det är de engelska och franska imperialisterna som bär skulden till kriget, medan tyskarna är inriktade på en fredlig utveckling, så måste det förhålla sig så. Påbudet är en objektiv sanning. I det av tyskarna ockuperade Danmark framförde Aksel Larsen sanningen att skulden skulle läggas på västmakterna. Per Olov Enquist, *Kartritarna* (Stockholm, 1992), s. 242f.

resultat: tvenne av de nordiska staterna har blivit skådeplatser för storkrigets upptakt.”¹²¹ Men också svekargumentet kommer till användning i samma fråga: ”Utan Englands löften, utan uppmaning från mr Churchill, torde icke Norge tagit upp sin tragiskt ändade försvarsstrid.”¹²² Enligt Flyg hade det kanske varit bättre om norrmännen förhållit sig passivt och inte kämpat alls. Han skriver: ”Passivitet betyder inte alltid kapitulation – det kan också betyda: min dag kommer i morgon.”¹²³ När Frankrike kapitulerat i juni 1940 förklaras skeendet återigen utifrån freden i Versailles: Flyg skriver, apropå ett möte mellan Hitler och Mussolini i München 18 juli: ”Frankrikes statsmän bör i väntan på beskedet från München betänka ordet: vad man sår får man ock uppskåra. Det är sådden från världsfreden mot Tyskland efter förra kriget, som de nu måhända får skörda.”¹²⁴

Anslutningen till den nazityska europatanken kan spåras till juli 1940.¹²⁵ Den 16 juli tar Flyg upp frågan om Europas organisering efter kriget. Han refererar till ett tal som hållits av naziideologen Alfred Rosenberg samma månad; ett tal som direkt riktade sig mot Norden. I detta tal som gick under rubriken ”Nordisk ödesgemenskap” i tidningen ”Völkischer Beobachter”, skisserades det ”europiska storummet”.¹²⁶ Talet kunde tolkas, åtminstone gjorde Flyg det, som att Sverige efter kriget skulle få en förnämligare ställning än t.ex. polacker och tjecker. Om Rosenbergs idéer har Flyg följande att säga: ”Denna diskussion, inledd av Alfred Rosenberg, förtjänar ett allvarligt studium här i Sverige, även om en hel del gott folk går och fantiserar om, att det är en bjässe, som i rätter ögonblick förmår vrida allt vrängt rätt igen – torde bli nödsakade att foga in sig i detta nyorganiserade Europa.”¹²⁷ Det här uppenbart att Flyg godtar tanken på ett nytt Europa, samtidigt som han maskerar begreppets nazistiska innehåll. Den komplicerade frågan varför han godtar idén är svårare att besvara. Det finns en nyckel. I juli skriver han att ”socialismens grundidé” är en ”organiserad världshushållning”.¹²⁸ En dylik socialismuppfattning kunde kanske fogas samman med idén om det nya Europa.¹²⁹

En annan viktig förklaring till den flygska övergången, är övertygelsen att tyskarna skulle vinna kriget. Under dessa vår- och sommarmånader (och för övrigt ända fram till slutet av 1942) är denna bergfasta övertygelse fullt synlig i ledarartiklarna. Ett mycket kärnfullt uttryck får den under de tyska bombraiderna mot England. Som läsare känner man suget från den undertryckta glädjen när ärkefienden England står i lågor: ”I dånet av luftbombernas krevader upplever mänskligheten just nu ett stycke världshistoria – det gamla mäktiga brittiska imperiet förintelse.”¹³⁰

¹²¹ FD 9/4 1940.

¹²² FD 13/7 1940.

¹²³ FD 20/4 1940.

¹²⁴ FD 19/6 1940.

¹²⁵ Nazisternas antikommunistiska propaganda tonades ner under Molotov-Ribbentrop pakten. Krafterna lades i stället på konstruerandet av en europaideologi. Rosenberg utpekades som dess kreatör.

¹²⁶ Åke Thulstrup, *Med lock och pock. Tyska försök att påverka svensk opinion 1933-1945* (Stockholm, 1962) s.75.

¹²⁷ FD 16/7 1940.

¹²⁸ FD 20/7 1940.

¹²⁹ En hel del intellektuella, företrädesvis idealistiskt sinnade, såg i krigets skugga en total kollaps för den nationella statsidén. Man menade att en tillbakagång till de gamla nationalstaterna var omöjlig. Det är inte otänkbart att Flyg tänkte i liknande banor. Se Louise Drangel, *Den kämpande demokratin. En studie i antinazistisk opinionsrörelse 1933-1945*, (Uddevalla, 1976) s.94.

¹³⁰ FD 14/8 1940. England förblev i Flygs politiska tänkande själva symbolen för kapitalismen. Den flygska konceptionen som kom att utvecklas – Tyskland som antikapitalistisk aggressor, kontra det imperialistiska England – är idéhistoriskt intressant. Den påminner om vissa av den ”konservativa revolutionens” idéer. Speciellt tänkare som Ernst Niekisch, Otto Strasser och Werner Sombart upprätthöll dikotomin England-Tyskland. ”Kapitalismen uppfattades som något otyskt, närmast ett engelskt sattung, som gick i bräsch för underminerandet av kulturen.” Göran Dahl och Carl Göran Heidegren, ”Den magiska nollpunkten. Inledning till den konservativa revolutionen”, i *Res*

Att gå emot tingens ordning, den nazittyska hegemonin, ser Flyg som meningslöst:

Lamentationer över huruvida situationen är angenäm eller icke tjänar till ingenting. Situationen är säkerligen sådan vi här i korthet skisserat den – den blir säkerligen sådan. Denna situation utgör en dom över negativismen i vår hittills tillämpade neutralitetspolitik [...] En positiv svensk neutralitetspolitik träder nu fram såsom ett vitalt intresse.¹³¹

Flyg rekommenderar märk väl inte passivitet. Inte heller är hans inställning defaitistisk. Framtiden blir ungefär som nuläget, men detta måste bejakas och stödjas. Det mycket dunkla begreppet positiv svensk neutralitetspolitik är just handlingsinriktat, och placeras i motsatsställning till regeringens *negativism*.¹³² Flygs begrepps konstruktion är mycket bedräglig. Dess reella innehåll, vilket hemlighålls, liknar innehållet i det nazityska *Gesinnungsneutralität*. Nazisternas neutralitetsbegrepp var mycket långtgående, och man krävde av bl.a. Sverige att de skulle inta även *publicistisk* neutralitet.

Flyg driver alltså en tysk neutralitetslinje. För att denna linje skall nå framgång krävs en uppgörelse med de svenska makthavarna. Uppgörelsen är en förutsättning för att Sverige skall kunna hävda sig i det nya Europa. Flyg skisserar nyordningens dubbla rörelse: ”Svensk självhävdelse inåt genom en snabbt verkställd räfst med samtliga ansvariga för det förflutnas ödesdigra felgrepp – svensk självhävdelse utåt genom ett bestämt hävdande betingelserna för vår vilja till samverkan i det nya Europa...”¹³³ Ordet självhävdelse har samma innebörd som det flygska neutralitetsbegreppet. En skrift som han utgav 1940 bär också namnet *Svensk självhävdelse. Ny tid – nya män* (Stockholm, 1940). Skriften är ett referat från ett tal i remissdebatten i riksdagen. Det är f.ö. ett av Flygs sista tal. I nämnda tal krävs återigen att regeringen avsätts: ”Vi har att likvidera det förflutnas misstag. Vår f.d. utrikesminister bör få sällskap i privatlivet av *alla med honom medansvariga*.¹³⁴ Vilka personer som skall ersätta de till ”privatlivet” hänvisade politikerna sägs inte. Flyg blir inte tydligare än så här: ”*En ny tid kräver nya friska män vid landets roder.*”¹³⁵ Det är en märklig retorik, men man skall nog inte övertolka ordvalet. Flyg ger varken nu, eller senare under 1940-talet, uttryck för någon ledarkult, eller dyrkan av den starke mannen. Vad Flyg upplever från sin subjektiva horisont är den akuta nödvändigheten av ett regeringsbyte. Sverige ligger i det ”tyska livsrummet”, och måste anpassa sig till den verkligheten. Flyg ser två framtidsscenario: antingen blir Sverige ett tyskt protektorat, eller så byter Sverige regering och kan således möta ett nytt Europa.

Givetvis betraktas maktens män också ur det mer opersonliga, strukturella perspektivet som vi känner sen tidigare. Den svenska samhällsformationen och den parlamentariska demokratin i

Publica, 1993:23, s. 9. Idén fick sitt formelartade uttryck i Werner Sombarts *Händler und Helden* (1915). England var krämarna, Tyskland hjältarna.

¹³¹ FD 27/6 1940.

¹³² Exempelvis Fredrik Böök använder begreppet positiv neutralitetspolitik, men erkänner att en sådan politik är till Tysklands fördel. Det positiva står för viljan att inordna sig i den nya europeiska ordningen. För övrigt finns också hos Böök referenser till Alfred Rosenberg. Som hos Flyg får ”chefsideolegen” stå som garant för ett fritt och oberoende Sverige under tysk hegemoni. Fredrik Böök, *Tyskt väsen och svensk lösen*, s 45. (Lund, 1940).

¹³³ FD 8/8 1940.

¹³⁴ *Svensk självhävdelse. Ny tid – nya män* (Stockholm, 1940) s. 13.

¹³⁵ *Ibid.* Att Flyg tänker på sig själv och SP som de nya, nödvändiga männen, står ganska klart. Inom partiet verkar ha förts en diskussion om möjligheterna för ett maktövertagande. Somliga medlemmar ogillade scenariot: ”Kan Tyskland vid sidan av sin totalitära stat, tolerera en där vi, vårt parti, har ledningen? Det finns ingen möjlighet för mig att tro på talet om ”att det löper friktionsfritt” som Flyg talat om. Jag ber att få påpeka att inget annat land tidigare har lyckats med detta.” C.K. protokoll, 5-6 oktober 1940. Tanken på ett maktövertagande antyds också på kongressen 1941.

allmänhet sägs ha spelat ut sin roll. Anslaget är nästan spenglerianskt:¹³⁶ ”Gång på gång har vi i dessa spalter riktat uppmärksamheten på det sakförhållandet att även den s.k. borgerliga demokratin lyder under livets lag: födas, leva, dö. Vi har med exempel utifrån, påvisat hur demokratin i land efter förintats på grund av sin oförmåga att lösa tidens problem – hur den själv fött och gött de rörelser, som i ett visst moment förintat densamma.”¹³⁷ Det är slående att Flygs offensiv mot den borgerliga demokratin kommer samtidigt som hans nyordningsretorik. Det Flyg säger om demokratin har han tidigare sagt om kapitalismen. Demokratin förklaras vara föråldrad och inkapabel att lösa tidens problem. I resonemangen skymtar dock en ny slags kritik. Demokratin är inte bara föråldrad utan likväl ”förflackad” och ”handlingsoduglig”. Synsättet befinner sig långt ifrån en socialistisk klassanalys. Snarare får vi kalla kritiken för ”klasslös” och dessutom starkt påminnande om den nazistiska.¹³⁸

Viktigt i sammanhanget är att man kan spåra en uppskattande inställning gentemot diktatursystemet. Flyg upprättar på ett ställe en distinktion mellan vad han kallar ”demokratiska diktaturer” och kort och gott ”diktaturer”. Till den första kategorin hör länder som Sverige och England, vilka successivt *uppifrån* och mot folket skapar en diktatur. De vanliga diktaturerna har skapats *underifrån*, med massorna, genom att krossa fallfärdiga demokratier. Slutsatsen blir att jämförelsen mellan de två systemen ”...är till det demokratiska diktatursystemets nackdel.”¹³⁹ Lägga märke till Flygs negerande metod! Jämförelsen är inte till diktaturens *fördel*, endast till ”motpolens” *nackdel*.

Nazism som antikapitalism

Under 1940 beskrivs nazismen på ett helt annorlunda sätt än tidigare. Den tidigare så centrala tanken att nazismen är bärare av kapitalets intressen försvinner helt. Det Flyg gör detta år är att han vänder på steken, ställer den tidigare analysen på huvudet. Nazismen är kapitalets *fiende*, inte dess *lierade*.¹⁴⁰ Naturligtvis uttrycks tankegången inte så explicit, utan mer inlindat och indirekt. I juli skriver Flyg, apropå en rapport från Tyskland av Stockholms-Tidningens reporter Jäderlund: ”Hr Jäderlund framhåller, att Hitler synes vilja arbeta efter tesen: Europa skall befrias från världskapitalismen. Denna tes synes oss bli klarare, om den omskrives till: Europa skall befrias från inflytande av den engelsk-amerikanska storfinansen.”¹⁴¹ Flyg modifierar Jäderlunds tes, men godtar dess kärna, att nazismen är antikapitalistisk.¹⁴²

Följande år, på SP:s elfte kongress i november 1941, som blev deras sista, talar Flyg klarspråk om nazismen. Att han här gick ovanligt lång i nazismvänlighet förstår man om man går igenom

¹³⁶ Här syftar jag på Oswald Spengler sk. ”kultur morfologi”. I denna cykliska utvecklingsteori betraktas kulturer som organismer, som föds, blomstrar och slutligen dör. Hos Spengler är civilisationen – demokratin, stadslivet, manierism etc.- tecken på förfall. I Flygs linjära utvecklingsteori är den borgerliga demokratin ett av historien definitivt passerat stadium.

¹³⁷ FD 5/7 1940.

¹³⁸ 8Tendensen mot ”klasslös” kritik gäller hela SP. Man inriktade sig mer på ”byråkratin” och ”korruptionen” inom den svenska demokratin, än att analysera klasstrukturen. Se t.ex. Torbjörn Nilsson, s.34.

¹³⁹ FD 24/5 1940.

¹⁴⁰ Den flygska logiken är svår att förstå. Visst har det funnits antikapitalistiska strömningar inom nazismen och NSDAP, främst inom S.A. och hos bröderna Otto och Gregor Strasser, samt Joseph Goebbels. Men antikapitalismen artikulerades under *tjugotalet*, och en liten bit in på trettioalet. Utrensningarna 1934, då Ernst Röhm och S.A. krossades, satte i princip punkt för antikapitalismen. Att som Flyg tala om en kamp mot kapitalet 1940 är märkligt. Ser han den *materiella förstörelsen* som nazisterna åsamkar kapitaliststaterna som ett tillräckligt indicium på att nazismen är antikapitalistisk? I så fall vore han en maskinstormare, en luddit.

¹⁴¹ FD 14/7 1940.

¹⁴² ”Storfinansen” är ju trots allt en viktig del av det kapitalistiska systemet – vilket f.ö. Flyg själv framhåller något år senare, då han talar om storfinansen som kapitalismens ”hjärta” och ”livsnerv”. Se *Tidens Röst* 1942/9.

materialet från kongressen. En stor del, av de mycket få sidorna, ägnas åt Flygs inledningsanförande. Ett axplock ur de många kritiska kommentarerna ger en bild av stämningen inom SP, och om det kontroversiella i anförandet. En viss deltagare Stenqvist fällde bl.a. följande kommentar: ”Flyg glömde att tala om terrorn och diktaturen i samband med nazismen.” Och längre fram: ”Vi ser inte socialismens död om England vinner men väl om Tyskland gör det.” En deltagare från Hofors ifrågasatte indirekt om Flyg var rätt man för att leda partiet: ”Många har sagt: kommer inte Flyg bort ur partiets ledning, lämnar vi detta.” Margit Hedell från Spånga gick till hårt angrepp med följande motbild: ”vem garanterar för att inte äfven vi socialister tillsammans med de socialdemokratiska pamparna kommer att dingla i galgen när en nazistisk stormflod kanske väller fram.” Flygs repliker var undflyende, retirerande: ”Vill Tyskland organisera fredens Europa måste det göra stora eftergifter till det arbetande folket. Vi har inte anammat den tyska nyordningen, problemet står inte så.”

Vad var det då Flyg sa på kongressen som så upprörde sinnen hos vissa deltagare? Tidigare, fram till låt säga 1939, hette det att nazismen var borgerlig reaktion. På kongressen talar Flyg enbart om ”reaktion”, i ordets vardagliga, neutrala betydelse. ”Nazismen var en reaktion som sprang fram ur de säregna förhållanden som rådde i Tyskland. Det var en reaktion mot den borgerliga demokratin i detta land, som blommade äckligare och ur massynpunkt vedervärdigare än i något annat land under Weimarrepublikens sköna författning,”¹⁴³ Nazismen är något helt annorlunda i Flygs medvetande 1941 än vad den var under 1930-talet. Linjen i analyserna går från borgerlig reaktion till reaktion mot det borgerliga, från ett ”dödsmärkt” redskap för kapitalet till en legitim ”nationell rörelse”. Nazismen beskrivs inte längre som enbart ett objekt för någon annans vilja; nej, nazisterna har blivit handlande subjekt, revoltörer och kämpande martyrer: ”Ur det dokument som heter Versailles-freden sprang också nazismen fram såsom en begriplig och berättigad nationell rörelse och den förmådde trots ett oförsonligt motstånd att vinna anslutning. Dess medlemmar pryglades, kastades ut från kaféerna i arbetarstadsdelarna men kom igen med en energi som vi borde avundas dem.”¹⁴⁴

Flyg ser två orsaker till nazisternas framgångar i Tyskland: ”Nazismen växte emellertid genom att den satte, liksom vi här i Sverige massornas intressen i första hand, medan Komintern var bunden av sitt vasallskap under Moskva.”¹⁴⁵ På denna punkt har Flyg reviderat sin gamla uppfattning om nazismen som arbetarfientlig och manipulativ gentemot massorna. Tidigare var Flyg likväl på det klara med nazismens inställning till socialismen. Rörelsen sades vara antisocialistisk. Inte heller på kongressen sägs explicit att naziströrelsen skulle vara socialistisk, men den har dock ett ”socialistiskt innehåll” av något slag.¹⁴⁶ Det är alltså dags att granska Flygs socialismsyn vid den här tidpunkten. Risken för upprepning är stor: det beror på socialism och nazism närapå ingår äktenskap i Flygs politiska tänkande efter kongressen november 1941.

Mellan nationell socialism och europasocialism

I augusti 1942 lanserar Flyg det för SP nya politiska begreppet nationell socialism. Han ställer retoriskt frågan: Är vi nationella socialister? Svaret blir ja. ”Den som är sant nationell måste vara övertygad socialist.”¹⁴⁷ Även motsatsen gäller: är man sann socialist måste man också vara nationell. Efter begreppsutredningen får läsaren veta att den nya politiska beteckningen *ej förändrat* SP:s socialistiska ideologi. SP har alltid varit nationella, trots att beteckningen saknats.

¹⁴³ *Vad vill det socialistiska partiet?*, s.14. (Stockholm, 1941). Inledningstalet trycktes i denna skrift.

¹⁴⁴ *Ibid.*

¹⁴⁵ *Ibid.*, s.15. 146

¹⁴⁶ *Ibid.*

¹⁴⁷ FD 15/8 1942.

Ja, Flyg går så långt att han skriver: ”Vi var nationella socialister, då vi bröt med socialdemokratin halvhet och korruption 1917- vi var det då vi tog striden med Stalin och hans agents inflytande i svensk politik...”¹⁴⁸

Flyg upprättar här vad man kan kalla en ideologisk kontinuitet och traditionslinje. Den nya beteckningen måste legitimeras historiskt och bringas i överensstämmelse med det förflutnas politiska handlingar.¹⁴⁹ Om vi skall tro Flyg, har endast ideologins form förändrats, men inte dess innehåll. Så förhåller det sig inte. Den nya formen blir i stället det yttre, manifesta, beviset på att en innehållslig förändring ägt rum. Varför inte helt enkelt kalla sig ”socialist”, om innehållet ändå är oförändrat? Och hur går det med internationalismen? Flyg tangerar problemen. Den nya beteckningen införs därför att endast SP har rätt att tala om det nationella och om fosterlandet. Under tidigare decennier var detta inte möjligt, då en sådan retorik förknippades med ”reaktionär chauvinism” och ”frasrik punschpatriotism”.¹⁵⁰ Flyg tycks mena att dessa associationer försvunnit efterhand.¹⁵¹ Fosterlandet är inget annat än folket; därför är det inget märkligt om SP använder båda begreppen. Däremot är det enbart fränstötande att höra socialdemokraterna ”kväka fram” *Du gamla, du fria*. Överhuvudtaget ser Flyg det som ett beklagligt faktum att SAP lyckats monopolisera ”fosterländskheten”.

Flyg förkastar inte uttryckligen internationalismen, men han skriver om den som något passerat, vilket antyder att han ser den som mindre viktig. Det är därför inte riktigt trovärdigt när han försöker konstruera en obruten ideologisk linje mellan 1917 och 1942. Det ohållbara i den legitimerande historieskrivningen visar sig när Flyg hävdar att han varit antistalinist sedan 1924 (sic!). Resor till Ryssland övertygade honom om att Lenins verk förintats. Att han sedan blev kvar i SKP fem år till var bara en fråga taktik.¹⁵²

Det nationella perspektivet kolliderar emellanåt med det internationella, eller snarare med det europeiska. Jag syftar då på Flygs förhoppningar om ett socialistiskt Europa. Den nationella retoriken bryts mot en europeisk, och sedermera eurocentristisk sådan. Å ena sidan betonar Flyg fosterlandet, nationen och det svenska – och å andra sidan betonar nödvändigheten av en orientering mot Nazityskland och det nya Europa. Det finns en inbyggd motsättning mellan perspektiven. Flyg ”löser” problemet genom att hävda att endast en tyskorientering är ”svensk” och ”nationell”.¹⁵³

Det är uppenbart att Flygs socialismuppfattning kom att böjas efter nazistiskt mönster. Jag syftar då inte på en ideologisk artikulering av korporativismen, ledarkulten, rastänkandet och andra idéelement som kännetecknar den nazistiska ideologin. Anpassningen till nazismen är inte riktigt så långtgående. En uttunning och revidering av socialismen visar sig dock i anammandet av den nazistiska europatanken. Här får vi se upp. Flyg anammar *inte* den rasistiskt färgade europa-

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ Om legitimering som viktig funktion hos ideologin, se ”Om ideologier”, s. 29f, i *Om ideologi och ideologianalys*. (Göteborg, 1989).

¹⁵⁰ FD 15/8 1942.

¹⁵¹ Nationell socialism gav lika obehagliga associationer då som nu. Ordet brukades av den yttersta högern. Den givna idémässiga kopplingen är självfallet de tyska nationalsocialisterna. Men det fanns också en med Flyg samtida svensk nazistisk tidning som använde namnet. Flyg och hans parti kallades av den tyska legationen uppmanande för nationale Sozialisten. Se Thulstrup, s.193.

¹⁵² Från svenskt oppositionsparti till rysk regeringsagentur (Stockholm, 1941), s. 6.

¹⁵³ Det ideologiska slaget om begrepp som ”svensk”, ”svenskhet”, ”nation”, ”fosterland” etc. som ägde rum i Sverige under andra världskriget borde idéhistoriskt utredas. Ställningstagandet för den ena eller andra krigförande parten, kompenstrades sedan med en nationell retorik av såväl socialdemokrater som högermän. Ingen ville ju framstå som landsförrädare. Nils flyg kallas av socialdemokrater och kommunister för landsförrädare och nazist; självfallet kontrar han med att beskylla sina motståndare för att vara – landsförrädare, och ibland t.o.m. nazister.

tanken, och knappast heller tanken på Europa som ett *Grossdeutschland*. Det som anammas är, som vi sett, den ”manifesta” europatanken såsom den presenterades av t.ex. Alfred Rosenberg. Hur sedan det nazistiska Europa kom att gestaltas, med sitt förtryck av minoriteter, kulturimperialism o.dyl. intresserar uppenbarligen inte vår svenske anhängare. Flyg är inte så närsynt, han ser längre än så. Han koncentrerar sig på historiens stora linje och dess slutmål: det kapitalistiska sammanbrottet och socialismens seger.

Tanken på ett enat Europa är god, eftersom enheten möjliggör samverkan mellan länder och folk. Denna *samverkan* och denna *enhet* är en förutsättning för, eller t.om. ett led i, ett socialistiskt bygge. Nazisternas mål, krigets mål, är ett enat och samverkande Europa: ”Tysklands seger leder till den ofrånkomliga, gigantiska uppgiften att organisera det nya Europa i samverkans tecken.”¹⁵⁴ Huruvida själva krigsprocessen är att tolka som socialistisk eller ej, där svävar Flyg på målet. I vissa mer blygsamma kommentarer talas det om att betingelserna för socialismen håller på att skapas: ”Kriget har t.o.m. aktualiserat socialismen – i varje fall i viss begränsad mening. I vilket annat land än Sverige sitter storbankernas och storfinsansens krafter i obesuren suveränitet numer? I intet land i Europa.”¹⁵⁵ I och med att arbetarrörelsens fiender förintas – storfinsans, socialdemokratin och stalinismen – ”aktualiseras socialismen”. Andra uttalanden tolkar krigsprocessen på ett mer entydigt sätt. I september 1942 heter det att Europa marscherar mot socialismen.¹⁵⁶ I oktober samma år är övertygelsen densamma, men formuleringen annorlunda. Här kan vi läsa att ”...*verkligheten talar med samma röst som vårt socialistiska program.*”¹⁵⁷ I november samma år återkommer den teknicitiska historiesynen, när Flyg skriver om ”...tidens väldiga brottnings mellan ett färdigt gammalt system – privatkapitalismens, storfinsansens, plutokratins system – och ett nytt system, för vilket teknikens utveckling för länge sedan skapat förutsättningarna – socialismens system i den organiserade samverkans tecken...”¹⁵⁸ Den progressiva kraften företräds självfallet av Nazityskland, då landet negerar den nuvarande ordningen, och syftar mot en ny: ”Politiskt förstås emellertid vår ”omvändelse” så, att denne onde man Hitler faktiskt idag slåss mot alla våra gamla fiender i kapitalismens värld.”¹⁵⁹ Hitlers gärningar placeras dock in i ett deterministiskt och teknicitiskt utvecklingschema. I grund och botten är också Hitler ett verktyg. Inte kapitalets verktyg, utan historiens och utvecklingens:

Vi kan hata eller älska denna nationalsocialism såsom den politiska ledaren för den stora stridande europeiska centralmakten, men den tvingades av utvecklingen själv att när den nått ett visst stadium gå vidare. Denna kraft tvingades speciellt att företräda begreppet ett förenat Europa med slutna front mot storfinsansens där borta i Amerika (---) Vi kan säga att det var tråkigt det där, men utvecklingen frågar inte efter om vi tycker det är tråkigt eller vackert eller ruskigt, utan utvecklingen skriver sin obönhörliga lag och gör människor och partier till sina tjänare. Det är processen.¹⁶⁰

En mer mystisk och lagbunden historiesyn får man leta efter! Exakt vad som driver historien framåt utsägs inte, dock *inte* människor och partier. Flyg har hemfallit åt ren utvecklingsmystik.

Central för förståelsen av kriget, Europa och Nazityskland verkar Karl Olivecrona och hans bok *Europa och Amerika* (Lund, 1941) varit för Flyg. Olivecrona var lundensisk professor i processrätt och tillika värderrelativist och nazistsympatisör.¹⁶¹ Olivecronas bok hyllas i *Tidens*

¹⁵⁴ *Tidens Röst*, julen 1941

¹⁵⁵ *Tidens Röst*, 1941/13.

¹⁵⁶ FD 14/9 1942.

¹⁵⁷ FD 3/10 1942.

¹⁵⁸ ”Nuets svenska läge”, s. 54, i *Folkkalendern* 1943.

¹⁵⁹ FD 7/10 1942.

¹⁶⁰ *Vad vill Socialistiska Partiet?*, s.16f.

¹⁶¹ Bland Flygs kvarlämnade papper finns brev från Olivecrona

Röst under rubriken ”En förnuftets röst talar.”¹⁶² Boken kan sedan av tidningsläsarna rekvireras genom SP:s tidning. I kongresstalet fortsätter prisandet av boken: ”Tag Carl Olivecronas bok – han är inte nazist men han stämplas som sådan, och där skall ni finna en kall skildring av utvecklingsprocessen som förklarar krigets utbrott.”¹⁶³ Om boken var av fundamentalt värde för Flyg, så är den av lika stort värde för den som vill studera nämnda person.

Det finns stora likheter mellan Olivecrona och Flyg. De två ser på kriget på likartat sätt, men utifrån två olika positioner: Flyg är fortfarande ett slags socialist, Olivecrona är det inte. Flygs mål är ett enat, socialistiskt Europa.¹⁶⁴ Olivecronas mål är också ett enat Europa, men ett så vitt jag förstår, bibehållet kapitalistiskt Europa. Gemensamt är i många stycken *fiendebilden* och *medlen* att komma till rätta med fienderna. Dock ligger inte samma motiv bakom kampen mot de utpekade fienderna.

Hur lyder Olivecronas tes i *Europa och Amerika*? Tesen, som Flyg delar, går ut på att endast Tyskland kan ena det splittrade Europa. Att Europa måste enas är för Olivecrona en grundförutsättning. Varför? Jo, för att kunna bjuda Amerika motstånd i ekonomiskt, geografiskt, politiskt och kolonialt hänseende. Här finns ett eurocentristiskt stormaktstänkande som legitimeras genom tal om att skaffa nya, nödvändiga resurstillgångar. Olivecrona ser dock inte på Amerika på samma sätt som Flyg. För Olivecrona är Amerika inte en politisk och ideologisk motståndare. På den nivån *beundrar* han landet. ”I Europa finns (...) ingen för hela området gemensam motsvarighet till den amerikanska konstitutionen.”¹⁶⁵ Olivecrona känner vördnad inför ”...den stora andliga gemenskapen i Amerika.”¹⁶⁶ Går vi över till Flyg så förvandlas Amerika – och England – till ideologiska fiender. Flyg använder ofta *Wallstreet* som symbolen för kapitalismen. ”I nuets läge sitter storfinansens giganter i City och Wallstreet och sköter med febrila händer krigsapparatusens olika knappar.”¹⁶⁷ Flyg ser uppenbarligen inte bara Wallstreet och City (London) som symboler, utan som reella centra för kapitalismen (mer exakt: storfinansens). Citatet ovan illustrerar synen på krigets uppkomst och orsaker. Det är den *amerikanska* och *engelska* kapitalismen som skapat kriget. Tyskland ställs utanför all diskussion.

Om vi återgår till Olivecrona så vill han helt enkelt skapa en *motvikt* till Amerika; en europeisk stormakt som begränsar det amerikanska spelutrymmet. England klarar inte av att ena Europa, och Amerika varken *kan* eller *vill* göra det jobbet. Skulle Amerika få hegemoni i Europa, mister kontinenten alla sina utomeuropeiska tillgångar – ett för Olivecrona skrämmande perspektiv. Perspektivet skrämmer också Flyg. I sina artiklar ser han amerikansk seger som liktydigt med att Europa blir en amerikansk koloni.¹⁶⁸ En rysk-amerikansk seger leder till ett ”splittrat europeiskt helvete”.¹⁶⁹ Slutligen finns en parallell mellan Olivecronas och Flygs syn på Sovjet. Olivecrona ställer Sovjet utanför Europa, samt ser med misstänksamhet på grannen i öster. Flygs uppfattning om landet grundar sig i Stalins förräderi mot arbetarklassen och socialismen. Stalin har blivit imperialismens lierade.

Det finns en tendens hos den sene Flyg, och nu talar jag enbart om hans sista år, till att se det pågående världskriget som ett krig mellan *kulturer* och *världsdelar*. Striden mellan västmakter och axelmakter, transformeras om till en strid mellan kulturkretsar. Den positiva kraften, Tysk-

¹⁶² *Tidens Röst* 1941/16

¹⁶³ *Vad vill Socialistiska Partiet?*, s. 16.

¹⁶⁴ Även om han emellanåt talar om en socialistisk värld. Se t.ex. *Tidens Röst* 1941/22.

¹⁶⁵ *Europa och Amerika*, s. 21.

¹⁶⁶ *Ibid.*

¹⁶⁷ *Tidens Röst* 1941/20.

¹⁶⁸ *Tidens Röst* 1941/5.

¹⁶⁹ *Tidens Röst* 1942/3.

land, identifieras med Europa: ”Europa just nu är Tyskland – det är Europas kraftcentrum.”¹⁷⁰ Tyskland har alltså genom sina erövringar gått från nation till världsdel. Även Flygs fiender ändrar skepnad. Ryssland blir kulturen och världsdelens Asien, Europas negation. Till det gamla invektivet ”stalinism” läggs ett nytt: ”Vi vet av erfarenhet, vad stalinismen är: asiatisk despotism – terroristisk reaktion.”¹⁷¹

Europas andra stora motståndare är Amerika. Amerika representerar storfinansens intressen, som vill splittra Europa. Världsdelen Amerika är att betrakta som ”europafientlig”. Kampen står alltså i princip mellan det europeiska och det antieuropeiska. Lösningen formuleras kraftfullt: ”Ansiktet mot Europa – väpnad makt mot öster och väster.”¹⁷² Vi kan här tala om, med en bild lånad från Ronny Ambjörnsson, ”väderstreckens ideologiska laddning”.¹⁷³ Polariseringen Europa-Asien är ju exempelvis mycket gammal. Det flesta portalgestalterna i vår europeiska idéhistoria har betraktat Europa som Asiens motsats. Flygs ”fördjupade” syn på kriget som en civilisationskamp, eller kulturkamp, kan – utan att för den skull smutskasta andar som Voltaire och Condorcet – kopplas till Upplysningen och dess ”civilisationshistoria”. Denna tog oftast sin början i mörkret, Asien, och nådde slutligen ljuset, Europa. Kopplingen Ryssland-Asien är lika uråldrig. Det har alltid varit tveksamt huruvida Ryssland tillhör Europa eller ej. Oftast har man sett landet som asiatiskt. Lenin och bolsjevikerna öppnade ett fönster mot Europa, men Stalin stängde det. Flyg ser i Stalin en ny nationalistisk tsar, med endast förakt till övers för västeuropa och dess arbetarrörelse.

”Europas dödsår”? är den tragiska rubriken på Flygs sista tidningsledare.¹⁷⁴ Författaren har drabbats av insikten att kriget kan ha förlorats. ”Skall 1943 bli Europas dödsår? Skall den hittills politiskt och kulturellt ledande världsdel tvingas under Asiens och Amerikas kontroll och ledning? Situationen kring årsskiftet berättigar dessa frågor ställande.”¹⁷⁵ Vi kan alltså se hur Flygs intresse för kultur återkommer. Men det är nu inte frågan om individens, eller klassens bildning. Kulturkampen står i stället mellan det nya Europa, och den gamla världen, Asien och Amerika. I den gamla världen ruttnar både kultur och kapitalism: ”Ja kulturen har länge varit i fara. I det kapitalismens sammanbrott och ruttnande vi upplevt under de senaste tjugo åren har en kulturell förfälskning varit fullt synbar och naturlig. Den kulturella dekadensen i Weimar-republiken var förfärande.”¹⁷⁶ Anatemat över den ”kulturella dekadensen” är sällsynt hos Flyg, men det är uppenbart att han inte står främmande inför den nazistiska kultursynen. Anammandet av en ”kulturell nazism” begränsade sig inte enbart till personen Flyg, utan gällde hela SP: ”Modernism och 'anglosaxisk negermusik' blev hösten 1942 vanliga angreppsmål. Den sunda tyska konsten blev ett ideal.”¹⁷⁷

Antisemitism och antikommunism

Det finns tendenser till antisemitism hos den sene Flyg, men den är långt ifrån fullt utvecklad; den finns s.a.s. i ideologins periferi. Otto Grimlund, under kommunisttiden partikamrat med Flyg, har givit en i mitt tycke balanserad bild av Flygs dragning åt antisemitismen: ”Representerade han även en antisemitisk ståndpunkt? Något klart belegg därför har inte påträffats men här och

¹⁷⁰ *Tidens Röst* 1942/25.

¹⁷¹ FD 22/9 1942.

¹⁷² FD 9/11 1942

¹⁷³ Ronny Ambjörnsson, *Öst och väst. Tankar om Europa mellan Asien och Amerika*, s.101. (Stockholm, 1994).

¹⁷⁴ FD 3/1 1943.

¹⁷⁵ *Ibid.*

¹⁷⁶ FD 14/7 1942.

¹⁷⁷ Torbjörn Nilsson, s. 48.

var i de publikationer för vilka han bar ansvaret förekommer den smygande form av förakt för judar som kan vara början till en kampanj mot dem.”¹⁷⁸ Fingret sätts här på en öm punkt, eftersom SP utvecklades till ett renodlat antisemitiskt och rasistiskt parti.¹⁷⁹ Men kampanjerna mot judar, och artiklarna om rasbiologi kom efter Flygs död i januari 1943.

Jag har i min läsning funnit fem antisemitiska uttalanden. Med risk för att bli en aning encyklopedisk skall jag redovisa resultatet. Samtliga excerpter ger uttryck för kopplingen mellan judendom och kapitalism, som var vanlig i nazistiska kretsar. Det första yttrandet är från *Tidens Röst*, 1942. Där omtalas Ture Nermans tidning *Trots allt!* som ”...Englands och den judiska storfinansens speciella formation i fraseröda uniformer.”¹⁸⁰ Den andra kommentaren är från oktober samma år. Flygs utläggning har ironiskt nog som bakgrund en anklagelse för att vara just antisemit:

”Vi bara konstaterar, att storfinansens, nu som förr, är i hög grad krumnäst – vi konstaterar, att judarna slåss tillsammans med det systemets övriga krafter för sitt liv och att de följaktligen är fiender till oss alla andra som vill det nya -farliga fiender, ity de hava guldkalven med sig.”¹⁸¹

Flyg anlägger här ett ”rasmässigt” perspektiv på kapitalet. Den antikapitalistiska strategin tenderar att sammanfalla med den antisemitiska. I november kan man läsa följande om Amerikas militära aktioner i Afrika, och om dess frihetsretorik. Ledartikeln är betitlad ”Mr Roosevelt undervisar”: ”Fräckare kan aldrig demagogin bli – skenheligare aldrig den semitiska snikenheten.”¹⁸² Bilden av storfinansens som kroknäst, alltså judisk, återkommer slutligen i december. Det heter där om Amerika: ”De slåss för sitt guld, sin makt, sin existens, sin värld, de till sitt flertal kroknästa herrarna i Wall-street.” Avslutningsvis ett exempel från december. Bakgrunden är det svenska stödet åt Norge: ”De svenska folkfrontarnas känslor för Norge är absolut äkta, amerikanskt äkta, engelskt äkta, judiskt äkta, ryskt äkta. Men svenskt äkta är de ej...”¹⁸³

Den antikommunism Flyg utvecklade under finska vinterkriget, och som stegras under 1941-1942, bär vissa spår av nazism. Jag tänker då på det oerhört hårda språkbruket, där de svenska kommunisterna reduceras till djur: ”sorkar”, ”löss” etc. Det kan låta så här: ”I den samhälleliga hygienens intresse gäller det att fortsätta arbetet dithän, att vi får möjlighet att ta itu med dem, som beskyddar den ryska ohyran.”¹⁸⁴ Vilka åtgärder som bör vidtas sägs inte. Återkommande är naturligtvis kravet på ett förbud av SKP. I november föreslår Flyg följande omilda behandling: ”De bör noteras för en morgondags export österut.”¹⁸⁵ För att förstå det flygska nazifierade språket, måste vi ta hänsyn till hans syn på en eventuell rysk seger. En seger för Stalin innebar inte bara en förlust för Nazityskland. ”För svensk arbetarrörelse i dess helhet betyder en rysk seger total förintelse.”¹⁸⁶ Där fick vår man fel.

¹⁷⁸ Otto Grimlund, i *Svenskt biografiskt lexikon* (1963).

¹⁷⁹ Torbjörn Nilsson, s. 35f.

¹⁸⁰ *Tidens Röst* 1942/2

¹⁸¹ IFD 7/10 1942. Flygs användning av begreppet ”storfinans” under 1940-talet måste tolkas som ett tecken på nazifiering. De ”rena” nazisterna gjorde en boskillnad mellan ”tärande”, internationellt, judiskt finanskapital (bankerna) och ”nationellt” skapande kapital (industrin).

¹⁸² FD 11/11 1942.

¹⁸³ FD 23/12 1942.

¹⁸⁴ FD 22/9 1942. Rubrik: ”Rysk mul- och klövsjuka”

¹⁸⁵ FD 11/11 1942.

¹⁸⁶ *Tidens Röst* 10/12 1942.

VI. Sammanfattande diskussion

Nils Flyg gjorde i slutet av sitt liv ett dubbelt misstag: han överskattade det stalinistiska hotet och underskattade det nazistiska. Den furiösa antistalinismen kombinerad med en lika stor motvilja mot engelsk imperialism, förde honom mot nazismen.

Flyg presterade emellertid inte enbart dimmiga analyser; han var också klarsynt. Som sentida läsare av hans texter grips man av den engagerade vanmakt som strålar ut mellan raderna. Jag skulle vilja sträcka mig så långt som att säga: Flyg fick rätt! På en punkt fick han faktiskt det. Socialismen och marxismen kunde uppenbarligen inte leva och frodas om en stat, och ett land – i det här fallet Sovjet – innehade den absoluta och enda tolkningsmöjligheten. Mot en institutionaliserad socialism är socialismen hjälplös. Denna insikt verkar Flyg ha förnummit som en skräckvision. Därför följande logik: ”Det gäller att klart deklarerat, att stalinismens förintande är förutsättningen för den socialistiska idéns återuppståndelse.”¹⁸⁷ En liknande åsikt förfäktar den nutida tänkaren Wolfgang Fritz Haug när han skriver att en globalisering av marxismen endast kan komma till stånd efter ”marxismen-leninismens” monopol brutits och det ”binära tänkandet” försvunnit.¹⁸⁸ Om murens fall fört med sig något gott så är det just detta, att vårt tänkande inte längre behöver klyvas i en östlig och västlig del.

Vad Flyg glömde, var att resonera över medlen som förintade stalinismen. Flyg skiljde på mål och medel, och kalkylerade efter principen ”ändamålet helgar medlen”, vilket är fatalt. Medlen påverkar alltid målet. Som Flygs gamla avhoppade partikamrater påpekade, kunde det endast vara arbetarklassens uppgift att göra sig av med det stalinistiska oket.¹⁸⁹ Nazistiska stormtrupper kan enbart föra oss längre ifrån socialismen -även om de så skulle bomba sönder hela Amerika.

Flyg fokuserade sig på de stora linjerna i historien, oundvikligt löpande mot kapitalismens sammanbrott och socialismens seger. I detta ”fjärrseende” försvann de konkreta människorna i nuet; de som slaktades på slagfälten och förintades i koncentrationslägren. Historien har alltid varit grym och framstegen dyrköpta. Quisling kommer inte att framstå som förrädare i det framtida Europa, spår Flyg.¹⁹⁰ Där fick han grundligt fel. Quisling har blivit synonymt med landsförrädare.

Den avpersonifierade, teknicitiska historieuppfattningen är en genomgående linje – från 1919 – i Flygs politiska tänkande. Likaså förblir målet intakt och oföränderligt i Flygs världsbild. Målet är socialismen, det arbetande folkets styre. Märkligt nog verkar Flyg aldrig ha tyckt sig så nära socialismen som under krigsåren. När han är som mest sjuk och politiskt isolerad – utanför samlingsregeringen, utan internationella kontakter, och med en ständigt krympande skara anhängare – talar han om socialismens genombrott i Europa! Men socialism handlade ju, som vi minns, inte om ”rättfärdighet” eller moral. Överbyggnaden är i Flygs tänkande, återigen från Lenin, inget annat än ett återsken av ”basen”. Politik, partiväsende, ideologier – inget av dem har ett eget liv. Det är produktionskrafternas tillväxt – tekniska och ekonomiska landvinningar – som i första hand driver utvecklingen framåt. Om nu nazisterna tagit produktionskrafterna till ett ”högre stadium” – så måste han ha resonerat – så är detta bra och bör stödjas. Det är ett steg i socialistisk riktning: gränser rivs, produktionen centraliseras osv. Flyg verkar, paradoxalt nog, slutligen ha funnit botemedlet mot imperialismen, och dess ständiga kriser: ”Och vår tids stora kris – den som nu snabbt utvecklar sig i storkrigets våldsamma former – är ingen strid mellan

¹⁸⁷ *Tidens Röst* 1941/20.

¹⁸⁸ Werner Schmidt (1996) s.240, s. 297.

¹⁸⁹ Per-Anders Lundh (1982) s.49.

¹⁹⁰ *Vad vill det socialistiska partiet?*, s. 19.

olika politiska system – det är en kris inom kapitalismens system, en kamp mot detsamma som produktions- och distributionsordning.”¹⁹¹ Den ensidiga betoningen på den ekonomiska nivån blev i Flygs fall fatal. Upphävandet av skillnaden mellan demokrati och diktatur underlättade teoretiskt närmandet till nazismen. Flyg såg inte att den fascistiska staten var något *nytt*, något *värre* än t.o.m. den engelska imperialism som Flyg avskydde. I stället för att förändra sin teoretiska position via nya empiriska studier, satt Flyg fast i en historieteleologisk modell, som förutspådde kapitalismens undergång och socialismens seger. Det slog aldrig Flyg att framtiden lika gärna kunde tillhöra fascismen.

Jag har i min uppsats beskrivit och analyserat Nils Flygs olika ideologiska positioner. Grovt sett är de tre: vänstersocialism, kommunism/leninism och nazism. Den starkaste kontinuiteten finns, vilket jag hoppas jag klart visat, mellan fas två och tre. Den korta vänstersocialistiska perioden, där individen och individens andliga växt var ideologins centrala punkt, raderas ut i och med anslutningen till Komintern och dess ekonomistiska synsätt. Vad jag kallar ”Komintern-marxismen” – som den utformades under 1920-talet, influerad av Lenins tänkande – lever kvar även i den nya kontext Flyg äntrar under 1940-talet. Det leninska arvet var sålunda seglivat. Dock kom denna ideologi, detta arv – idén om imperialismen som en döende kapitalism, avantgarde- och partiteorin – att radikalt förändras. SP och Flyg ser fortfarande 1942 sig själva som en spjutspets – men för vad? Arbetarklassen? Nej, historiens subjekt har istället blivit Nazityskland. Inte heller i Sverige är det arbetarna som utgör den omvälvande kraften. Flyg skisserar mot slutet av sitt liv en nationell folkrörelse, en ”svensk front”, med renons på arbetare, men gott om läkare, intellektuella och studenter. Denna rörelse genomsyras totalt av skräcken för den ryska björnen, medan den ser räddningen komma från söder. Antikommunismen och pronazismen blir därför ideologins nya arkimediska punkt. I och med att hållningen gentemot Ryssland och Tyskland blir det utslagsgivande, förändras Flygs partis klassbas.

Det avspeglas också i Flygs texter: SP beskrivs väldigt sällan som ett klassparti. Vanligare beteckningar är ”opposition” och ”elitgarde”. Den retorik, den ”folkligt nationella”, som Flyg tidigare beskyllde Per Albin för att använda, praktiserar han själv under 1940-talet. Enligt Gramsci är diskursen om det ”folkligt nationella” – som appellerar till samtliga samhällsklasser – en nödvändig strategi för att nå ”kulturell hegemoni”. Det är inget djärvt påstående att hävda att Flygs språkliga förändring hänger ihop med en önskan att bredda partiets klassbas, nå andra klasser och grupper än arbetarklassen – vilken generellt var antinazistisk – i praktiken nazister och tyskvänner från överklassen. Flyg vill samla alla oppositionella under den egna fanan. Vad som sedan fattades var det rätta tillfället att gripa makten. Om en ”norsk situation” skulle dyka upp för Sveriges del, stod SP inte främmande inför ansvaret att ta över samhällsmasineriet.¹⁹²

Slutligen hoppas jag att jag ideologiskt klargjort Nils Flygs *Sonderweg*, och gjort den mindre märklig (men inte mindre frånstötande!). Vi måste komma ihåg att de analyser som gjordes av fascismen inom Komintern under tjugo- och trettiotal har starka likheter med Flygs. Inte förrän 1934 blev fascismen Kominterns huvudfiende. Innan dess betraktade man socialdemokraterna som den farligaste gruppen; de var ”socialfascister”. Den teoretiska orsaken till den praktiska handfallenheten mot fascisterna, var i både Flygs och Kominterns fall, tolkningen av fascismen som ett utskott på en döende imperialism. Fascismen var borgarklassens sista hjälplösa kort. Det finns sålunda en parallell utvecklingsgång mellan Flyg och Komintern, fram till 1940-1941, då Flyg reartikulerar nazismen som antikapitalistisk.

¹⁹¹ *Tidens Röst* 1942/9.

¹⁹² *Ibid.*

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor och litteratur

- Ambjörnsson, Ronny, *Öst och väst. Tankar om Europa mellan Asien och Amerika* (Stockholm, 1994).
- Berggren, Henrik, ”Proletärerna vid Mimers brunn. Bildning och politisk mobilitet inom arbetarrörelsen 1906-1920”, i *Historisk tidskrift* 1988:2
- Boethius, Maria-Pia, *Heder och samvete. Sverige under andra världskriget* (Stockholm, 1991).
- Claudín, Fernando, [Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 1](#). (Surte, 1980).
- Berglund, Joakim, *Quislingcentralen: nazismen i Skåne på 30- och 40-talet* (Malmö, 1994).
- Böök, Fredrik, *Tyskt väsen och svensk lösen* (Malmö, 1940)
- Drangel, Louise, *Den kämpande demokratin. En studie i antinazistisk opinionsrörelse 1935-1945* (Stockholm, 1976)
- Enquist, Per Olov, *Kartritarna* (Stockholm, 1992).
- Flyg, Nils, *Antingen – eller?* (Stockholm, 1928).
- Arbetarnas studiehandbok I. Några anvisningar för studiet av socialismen* (Stockholm, 1932).
- Dagens hårda verklighet. En populär framställning av dagens situation och dess lärdomar för arbetarklassen* (Stockholm, 1922).
- ”Folkpartiet” socialdemokraterna eller arbetarpartiet – kommunisterna (Stockholm, 1932).
- Från svenskt oppositionsparti till rysk regeringsagentur! Kommunistiska partiets uppkomst, utveckling och nuvarande uppgift* (Stockholm, 1941).
- ”Nuets svenska läge”, i *Folkkalendern* (Stockholm, 1943).
- Per Albin går vidare! Genom kohandel till statskapitalism*. Stridsskrift utg. av Socialistiska partiet (Stockholm, 1935).
- ”Sverige följer med sin tid”. *Om världsläget och dagens problem hemma och ute*. (Stockholm, 1924).
- Vad vill Socialistiska partiet? Apell till Sveriges folk!* (Stockholm, 1941).
- Vårt studiearbete. Studieplaner samlade och utg. med en inledning om studiearbetet*. (Stockholm, 1918).
- Vårt studiearbete*. (fullst. omarb. o. utvidg. uppl. utg. med en rådgivande inl. Om arbetarklassens studiearbete. Stockholm, 1921).
- Från SKP till VPK*, red, Sven E Olsson (Lund, 1976). [På marxistarkivet: [Zenit om SKP/VPK – en artikelsamling](#)]
- Jonsson, Tomas, Hallberg, Mikael, ”Allmänanda och självtukt”. *Per Albin Hanssons ideologiska förändring och folkhemsretorikens framväxt* (Uppsala, 1993).
- Helldén, Arne, *Ernst Wigforss, en idébiografi* (Stockholm, 1990).
- Häftet för kritiska studier* 1990:4.

- Helldén, Arne, "Den 'lärde' proletären. Om folkbildning och bildningsideal", i *Artes* 1988:4.
- Kan, Alexander, *Nikolaj Bucharin och den skandinaviska arbetarrörelsen* (Uppsala, 1991).
- Kennerström, Bernt, [Mellan två internationaler - Socialistiska Partiet 1929-1937](#) (Kristianstad, 1974).
- Kilbom, Karl, [Cirkeln slutet](#). *Ur mitt livs äventyr III*. (Stockholm, 1955).
- Liedman, Sven-Eric, "Om ideologier", i *Om ideologi och ideologianalys* (Göteborg, 1989).
- Lindkvist, Kent, *Program och parti. Principprogram och partiideologi inom den kommunistiska rörelsen i Sverige 1917-72* (Lund, 1982).
- Lundberg, Erik, "Nils Flygs väg till nazismen", i *Svensk tidskrift* 1963:1-2.
- Lundh, Per-Anders, [Socialistiska Partiet 1929-1945](#). *Från socialism till politisk bankrutt* (Stockholm, 1982).
- Löow, Heléne, *Hakkorset och Wasakärven. En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924-1950* (Munkedal, 1990).
- Nerman, Ture, [Trots allt! Minne och redovisning](#) (Stockholm, 1954).
- Nybom, Thorsten, *Motstånd, anpassning, uppslutning. Linjer i svensk debatt om utrikespolitik 1940-1943* (Uddevalla, 1978).
- Olausson, Lennart, "Socialism som vetenskap och ideologi. Ernst Wigforss och den materialistiska historieuppfattningen", i *Om ideologi och ideologianalys* (Göteborg, 1989).
- Olivecrona, Karl, *Europa och Amerika* (Lund, 1941).
- Olofsson, Gunnar, *Mellan klass och stat. Om arbetarrörelse, reformism och socialdemokrati* (Kristianstad, 1979).
- Poulantzas, Nicos, *Fascism och diktatur* (Kristianstad, 1973).
- Schmidt, Werner, *Kommunismens rötter i första världskrigets historiska rum. En studie kring arbetarrörelsens historiska misslyckande* (Stockholm, 1996).
- Stephanson, Anders, "Marxismen, staterna och kriget", i *Socialistisk debatt* 1995:2.
- Stenkvist, Jan, *Arnold Ljungdal, Clarté och tjugotalet* (Stockholm, 1971).
- Thulstrup, Åke, *Med lock och pock. Tyska försök att påverka den svenska opinionen 1933-1945* (Stockholm, 1962).
- Åkerstedt, Jonas, *Den litterate arbetaren* (Uppsala, 1967).

Tidningar

Folkets Dagblad 1933-1943. *Göteborgs-Posten* 1980-08-01. *Arbetaren* 1985/5, 1985/7. *Stormklockan* 1916-1919. *Tidens Röst* 1941-1943.

Otryckta källor

Arbetarrörelsens Arkiv, Stockholm:

Elsa och Nils Flygs personarkiv: Manuskript och korrespondens.

Socialistiska partiet: C.K-protokoll.

Kongressprotokoll.

Björn Rondahl, "Nils Flygs väg till nazisterna" (Stockholms universitet, 1963). Uppsatser

Henrik Berggren, "Socialistiska partiet 1936-1941: ett trettiotalssöde" (Historiska institutionen, Stockholms universitet, 1982).

Mera om Nils Flyg (och Socialistiska Partiet):

Håkan Blomqvist: [Gåtan Nils Flyg och nazismen](#) (bok)

Håkan Blomqvist: [Den knöliga huvudkudden - om att försöka lösa gåtan Nils Flyg](#) (artikel)

David Brolin: [Arbetarrörelsens svarta får](#) (Recension av *Gåtan Nils Flyg...*)

Anders Hagström och Thomas Rahmberg: [Bidrag till diskussionen om Socialistiska Partiet](#)